

Mustafa Namık

GENÇLİK ve TERBİYE KİTAPHANESİ: 1

KÜÇÜK
FELSEFE
TARİHİ

TEFEYYÜZ KİTAPHANESİ

İSTANBUL

1933

Muharririn diğer eserleri

Ruhiyat, birinci tabı, eski harflerle, Şark kitaphanesi.

Mantık, birinci tabı, eski harflerle, Şark kitaphanesi.

Ahlâk, birinci ve ikinci tabı, eski, üçüncüsü yeni Türk haflerile, Devlet matbaası.

Bediiyat, Suhulet kitaphanesi.

Aristo, Kanaat kitaphanesi.

Eski Yunan terbiyecileri, Kanaat kitaphanesi.

Felsefe bakaloryası, İnkilâp kitaphanesi.

Küçük felsefe lûgati, basılacak.

Dil felsefesi, Tefeyyüz kitaphanesi, basılacak

İçtimaiyat nedir? Tefeyyüz kitaphanesi, basılacak.

Mukaddeme

«Bütün büyük işler gençlik içindir.»

Eflâton, Cümhuriyet. Kitap 7.

Felsefe derslerinde karşımıza çıkan güçlüklerden birisi de bilhassa ruhiyatta, ahlâkta, bedüiyatta, hattâ kısmen mantıkta, hâdiselerin tasnif ve tavsifinden sonra, onları şümullü bir nokta etrafında toplayan nazariyeleri anlatmaktadır. Çünkü her filozofun hâdiseleri izah şekli kendi mezhebine ve bu da meydana geldiği tarihî ve binaenaleyh içtimaî âmillere bağlıdır. Bunlar hakkında en muhtasar malûmatı olmayan talabeye onların bir cüzü olan nazariyeyi hakkile ve tamamile anlatmak imkânsız olmasa bile, imkândan pek çok uzak bulunmaktadır. Bir de programı ikmal etmek zarureti her hangi bir bahis üzerinde fazlaca durmağa engel olmaktadır.

Bu güçlükler bizzat derslerimde görüldüğü ve bunun için İstanbul Erkek lisesinde serbest mesai saatlerinde bunun imkân derecesinde izalesine çalışıldığı gibi, benden her halde çok kıymetli olan aziz arkadaşlarımın talebesi için davet olduğum imtihanlarında da bilfiil önümüze çıkmıştır.

Programlarımızın hemen harfiyen alındığı Fransız

liselerinde başkaca felsefe tarihinin muhtasarca okunması ve bunlarla muvazi olarak meşhur filozofların eserlerinden bilhassa ayrılmış metinlerin gösterilmesi, o memleket gençleri için bu mahzurları ortadan kaldırmakta ise de, uzun senelerin zarurî neticesi olarak memleketimizin felsefe edebiyatı, bilhassa bunun tedrisi bir noktadan gençliğe hitap eden kısmı, pek ziyade yoksul bulunmaktadır.

İşte bu ihtiyacı gidermek için ilk tabı ruhiyat, mantık ve ahlâk eserlerimde kendisinden istifade ettiğim «Pierre Janet» den bu eseri naklettim. Ancak talebe tarafından anlaşılma derecede muhtasar olan yerlerinde onların delâletile ve el birliğile bazı tafsilât ilâve etmeğe mecbur kaldım. Bunun için talebelerimden Mahbube ve Kerime Hanımları miyar ittihaz ettim. Aynı usulü ahlâk kitabımda da tatbik etmiştim. Noksan ve müphem görülen ibareleri tamamlayıp izah ettim. Bu yolda görülecek meziyetler, istikbale namzet olan bu genç arkadaşlarıdır. Maksadım, memleketin bütün maddî ve manevî faaliyetlerini yarın ellerine alacak olan gençliği düne nisbetle daha yüksek görüşlü, daha geniş malûmatlı ve beynelmûlel hayata daha kuvvetli intibak etmiş, insanîyet çerçevesinde millî varlığa daha olgun sarılmış olarak yetiştirmektir. Bu eser ve arkasından gelecek diğer kardeşleri, gecelerin karanlığında, genç yoldaşlar için, vevleki en zayıf olsa bile, bir ışık hizmetini görürse, sahibine ne mutlu!

Sokrattan evvel felsefe

1. **Fikirlerin tarihi** — Felsefe, mantıkî manasında olmamak üzere, bir ilim, daha doğrusu bir ilimler mecmuudur. Bundan maksat, maddî olduğu kadar manevî kâinatın izah edilmesidir. Nekadar çok malûm vak'alar varsa, onları bir küllî ve şümüllü mefhum altında terkip ve tevhit etmek sayesinde, felsefe, bu gayesine erişebilir. İşte bu terkiplerle izahı elde etmek içindir ki, felsefe ortaya pek büyük faraziyeler koymuştur.

Binaenaleyh felsefe tarihi yekdiğeri ardı sırasınca inkişaf eden büyük faraziyelerin tarihi demektir. Fikirler, düşünceler de, diğer mevcudat gibi, bir kalıptan diğerine geçerler. Onların da kendilerine mahsus bir doğuşu vardır; evvelâ pek zayıf, diğerleriyle karışmış bir surette ifade olunurlar. Sonra inkişaf ederler. Kemallerinin en son haddine kadar yükselirler. Nihayet ihtiyarlarlar. Yani eski kuvvetlerini kaybederler. Ekseriya ifade ve müdafaa olunamaz bir hale gelirler. Binaenaleyh, maddî varlıklar gibi, onlar da ortadan kalkarlar.

Esaret fikri, kâinatı riyazî düsturlarla izah fikri, insanların hürriyet ve müsavatına dair fikirler, bu söyledüğümüz tahavvüllerden gelip geçmişlerdir. Binaenaleyh

fikirlerin de, onları doğuran insan, ve bunun dahil olduğu cemiyet, bunun] içinde bulunduğu nebati ve hayvani hayat, hattâ bizzat kâinat gibi, kendine mahsus bir tarihi vardır.

2. Felsefe tarihinin faydası — Bu tarih, evvelâ, bizatihi, başkasile alâka ve rabıtası düşünülmeğe bile, bir faydayı haizdir. Çünkü diğer bir devre ait düşüncelerin nasıl doğduğunu, ne değişikliklerden gelip geçtiğini görmek ve pek basit fikirlerin cemiyet dahilinde kabule mazhar olmak için ne gibi safhalardan geçtiğini ve bunun için nekadar zaman lâzım geldiğini öğrenmek insanda hakkile merak uyandırır. Fakat bu tarih bilhassa diğer sınıf mütalealara yaptığı hizmetlerle ehemmiyet kazanır. Çünkü mazide geçirdiği tahavvülleri kaydederek halin daha kolay anlaşılmasına vesile olur. İstikbali tamamiyle değilse bile, büyük hatlarla keşfetmeğe imkân verir. Asıl tarihe de yardım eder. Çünkü bir devrin fikirlerini bilmek bu zamanda vukua gelen hâdiseleri izah etmek için zarurîdir. Cemiyetin sinesinde husule gelen tebeddüllerde fikirler daima önce gelmek gibi bir meziyeti haizdir. Fikirlerin tarihi bir kavmin ve bir asrın edebiyatını ve dinini de daha kolayca anlatır. Nihayet bu tarih asıl felsefe için de lüzumlu bulunur. Eslâfımız tarafından keşfolunmuş hakikatlerin mümkünâtını, vücudu muhal olmıyan ihtimalâtını toplayıp muhafaza eder. Bu misali göz önünde tutmıyarak yürüyeceğimiz yolların bizi nereye götüreceğini göstermek suretile, onların düştükleri hatalardan bizi korumuş olur. Yekdiğeri ardı sırasınca inkişaf

etmiş mezhepler silsilesinde, insan ruhunun hareketinde tâbi olduğu kanunları gösterir. Binaenaleyh bir ferdi ruhta değil, fakat *Pascal*[1]ın dediği gibi, «Daima büyüyen bir tek adam gibi inkişaf eden» bütün insanîyet dahilinde bu kanunları görmüş oluruz.

3. Felsefe tarihinin tariki — Bunlardan birisi zamanîyat tarikidir. Burada her mezhep zuhur ettiği tarih ve zaman itibarile arz olunur. Onun diğer hâdisat ile her türlü nisbeti düşünülmemiş bulunur. Ötekisi, sırf mantıkî tarik, yekdiğerine benziyen ve denk olan mezhepleri bir arada toplar, tarihlerini, ne vakit meydana çıktıklarını sarahatle göz önünde tutmaksızın, yalnız mantıkî münasebetlerine göre onları arz eder. Meselâ *Cousin* [2] pek mahirane surette vücuda getirdiği bir tasnifte, felsefenin daima ihsasçı mezheplerle başladığını iddia ediyordu. Çünkü insanlar, ona göre, ilk zamanlar ancak havasın verdiği malûmata inanır. Ondan sonra, evvelkinin muarızı olan mezhepler, misalci olanlar inkişaf ededr. Bunlar da, bilâkis havasa değil, onun fevkinde ve haricinde olan şuurumuzun tagayyürlerine kıymet verir. Bu iki mezhebin

[1] Pascal — Müra : Mustafa Namık, Ahlâk. Sah. 80

[2] (Victor) Cousin — Fransız filozofu ve siyaset adamı. Pariste doğmuş ve (Cannes) da ölmüştür. (1792—1847) Encümeni Danışe aza olmuştur, İntihapçı medresenin reisidir. Hakikat, Güzellik ve Hayır isimli eserinin müellifidir. Felsefe tarihine ve XVII inci asır edebiyatına dair tetebbulları vardır. Descartès'in, İskoçya medresesinin ve Kant'ın fikirlerini mezcetmiye çabalarıarak bir ruhculuk mezhebi meydana çıkarmağa çalışmıştır. Pek rabıtalı olmıyan mezhebini parlak surette tevsi etmiştir.

mücadelesi, şüpheciliği uyandırır. İnsanlar, iman ihtiyacile, sırrılık deryasına düşerler. Nihayet yeniden işe başlayarak, müsbet imanlar ve fikirler isterler. Böylece, bunun esası olan, ihsasçılık tekrar başlamış olur. Bu ihtaratın kıymeti inkâr olunamamakla beraber, tarihte, sırf mantıka pek itimat etmemelidir. Binaenaleyh iki tarıkı de mezcetmek, devri ve tarihleri göz önünde tutmak, maamafih tabii alâkalarına göre, aynı devrin nazariyelerini yekdiğerine yaklaştırmak lâzımdır.

4. Felsefe tarihinin taksimi — Felsefe tarihinin taksimatı insanıyet tarihinin büyük taksimatına uygun gelir.

İlk felsefe tohumları şark kavimlerinin dinlerinde bulunur. Ondan sonra eski felsefe başlar. Bilhassa Yunanda inkişaf etmiş ve Roma imperatorluğunda neşrolunmuştur. Yeni felsefe *Bacon*, *Descartes* ile XVII inci asırda başlar. Bu iki felsefe arasında medreseçilik veya orta zaman felsefesi bulunur.

5. Şark felsefesi — Eski Hindin hiç olmazsa büyük dinlerinin isimlerini tanımak lâzımdır. *Veda* [1] ların veya mukaddes kitapların dini pek eskidir. *Brehmen* [2] cilik

[1] *Veda* — Bu kelime Sanskrit lisanındandır. İlim ve ilham manasınadır, Hintlilerin mukaddes kitaplarına alem olmuştur. Bunlar Sanskritçe yazılmıştır. Dualardan, ilâhilerden, takdis ve kefaret ifade eden düsturlardan ibarettir. Bunlar, ananeye göre Brahma tarafından Sichis denilen velilere kitabet suretile imlâ ettirilmişdir. Bunlar dört kısım olup başkaca tefsirleri de vardır.

[2] *Brehmen* — Hindistanda eski dört irsi tabakadan ruhban sınıfının azasına denir. Bütün rahipler bu sınıfa mensuptur. Fakat bütün bu tabakaya mensup olanlar rahip değildir.

vahdeti vücudu kabul eden bir dindir. İnsanların kat'i-yetle yekdiğerinden farklı birtakım tabakalara ayrılmamasını öne sürer. Bunların yerine *Buda* mezhebi kaim olmuştur. Bu din, kendinden evvelkilere nispetle ıslahat yapmış, insanların müsavatını kendine esas ittihaz etmiştir. Şefkat ve ihsan bunun en yüksek temellerindedir.

Buda veya *Sakya - Muni* — Brehmenlerin fazla mera-simperest dinine karşı yeni bir din ortaya koymuş olan bir tarihî şahsiyettir. Bir hükümdar ailesine mensuptur. Milâttan altı asır evvel doğmuştur. Yirmi dokuz yaşına kadar zevk ve sefa içinde hayat sürmüştür. Fakat bir gün bir ihtiyara, bir hastaya, bir cenazeye, bir rahibe tesadüf ederek, insanların düştüğü sefaletler üzerinde derin düşüncelere dalmıştır. Sarayını bırakarak Brehmenlerin yanına gidip tahsile başlamıştır. Ondan sonra bir ormana çekilerek altı sene murakabe geçirmiştir. Sonra *Buda* yani hekim ismini almıştır. Şerrin varlıktan ayrılmaz bir keyfiyet olduğu neticesine varmıştır. Binaenaleyh halâsı murakabe ve ihsan yolile, arzulardan, ihtiraslardan, mal ve mülkten kurtulmakta görmüştür. Kırk beş sene bütün Hintte dolaşıp vaız ve nasihat etmiş, hükümdarları ve halkı kendi dinine döndürmüştür. Milâttan evvel 473 veya 488 tarihinde ölmüştür.

İranda *Zerdüş* [1] mezhebi inkişaf eylemiştir. Bir nevi

[1] Zerdüş — Mecusiliğin icadı kendisine isnat olunan şahsiyet. Kendisinin hakikaten mevcut olup olmadığı, yahut isminin alelâde bir efsaneden ibaret bulunup bulunmadığı meçhuldür. Aristoya inanmak lâzım gelirse milâttan yedi asır evvel yaşamıştır. Avestanın metnini büyük Allah Ehrimenden telâkki etmiştir.

ikinci mezheptir. Yani iki esas kabul eder. Buna göre, dünyada hayır mebdei ile şer mebdei devamlı bir mücadeleye girişmiştir. Çin, hâlâ *Konfucius* ile *Mencius* [1] mezheplerinde devam eder. Bunların en ziyade dikkate şayan ciheti ocağa ibadettir ve aile faziletlerine hürmettir.

Konfucius — Çinin en meşhur filozofudur. Tamamile ahlâkî mahiyette bir dinin, oldukça yüksek bir mefkûrenin müessisidir, (Milâttan evvel 479-551) Lu hükümetinde doğmuş ve mühim memuriyetlerde bulunmuştur. Fakat halkın ve iş başına geçenlerin terbiyesile meşgul olmak üzere memuriyetten çekilmiştir. Mezhebînin en aşikâr mümeyyizesi faydacı ve amelî bir hissi selim ile insaniyete karşı yüksek bir muhabbettir. Bütün mezhebi insanlar arasında karşılıklı vazifelere istinat eder. Bunlar da üç kısımdır. Hükümdar ile tebaa, baba ile evlât, tebaa ile tebaa arasındadır. Ecdada karşı mevcut ibadete yeni bir kıymet verir.

Filistinde Yuda memleketinde bir vahdaniyetçi din zuhûr etmiştir. Âlem, buna göre, mahlûktur. Buda geçirdiği istihalelerle hıristiyanlığı vücuda getirmiştir. Cenupta islâmiyet, iseviyetin teslisine, baba, oğul ve ruhulkudüsten ibaret üç esas kabul edişine karşı bir vahdet nurile parıldamıştır.

[1] Mencius — Çin filozofu. Çinin mukaddes kitaplarını uzun müddet derinleştirdikten ve şerhettikten sonra, kendisini ölmezler sırasına koyan bir ahlâk kitabı yazmıştır. Milâttan dört asır evvel yaşamıştır.

YUNAN FELSEFESİ

6. Yunan Felsefesinin taksimi — En kuvvetli felsefe mezhepleri, milâttan altı asır evvel Yunanda zuhûr etmiştir. Milâdın ilk asırlarına kadar devam eden bu felsefe tedrisatı üç devre ayrılır. Bu taksimatta hâkim olan *Sokrat* ile medresesidir.

İlk devir *Sokrat* tan evvelki felsefedir. Milâttan evvel altıncı ve beşinci asırdadır. Felsefe bütün Yunan âleminde tahsil ve tedris olunmuştur. Bu millet, o zaman, Yunanda, İyonya denizi adalarında, Cenubî İtalyada veya büyük Yunanda, Küçük Asya sahillerinde olmak üzere birçok küçük devletlere ayrılmıştı. Bu felsefe pek haristi. Bütün kâinatı anlamak, eşyanın zatına ve cevherine nüfuz etmek istiyordu. Havasa göründükleri şekilde maddî eşyayı mülâhaza etmek suretile bu cevheri bulmak ve o kâinatı izah eylemek sevdasında bulunuyordu.

İkinci devre *Sokrat* felsefesidir. Milâttan evvel beşinci ve dördüncü asırdadır. Yunanda hâkim ve galip bir mevki ihraz eden bir şehirde, Atınada merkezlenmiştir. İhtimal pek ihtiyatlı olan bu felsefe, maddî ve tabii hâdiselerle kâinatın izahını redediyor. Herşeyden evvel insan ruhunun mütaleasına kıymet veriyordu. Bu felsefe, evvelkilerine nispetle, daha ahlâkî ve daha misalî bir vasfı haizdir. Çünkü afaktan, haricî âlemden ziyade, enfüse, derûnî hayata ehemmiyet verir.

Üçüncü devre *Sokrat* tan sonra olandır. Bu, zeval

devridir. Milâttan sonra 529 tarihinde son Atina medresesinin kapatılmasına kadar devam eder. Eski âlemde, İtalyada ve bilhassa Mısırdaki, İskenderiyede felsefe yeniden intişar ediyor. Bu felsefe, şüpheçilik ile sırrılığın terakkisile mevsuftur.

7. Sokrattan evvelki felsefe— İlk medrese İyonya[1]-lılarıdır. Bunlar arasında *Thalès*[2], *Héraclite*, Apolonyalı *Diogène*[3], *Anaximène*[4] zikrolunabilir. Bunların hepsi de hâdiseleri bir maddî mihanizma ile, su, toprak, hava, ateş gibi bir maddî cevherle izah ederler. Bunlardan *Héraclite* Ayaslukta doğmuştur. Milâttan evvel (480-576). Maddenin ilk unsuru, buna göre, ateştir. Bunun mütemadi ve aynı zamanda akli, yani maddî olmadığı kadar manevî bir tahavvüle tâbi olduğunu kabul eder. Havasın bize verdiği malûmattan şüpheye başlar ve yeni felsefeleri hazırlamış olur.

[1] İyonia — Eski küçük Asya memleketlerindedir. İzmir körfezile Mendelya arasında ve Adalar denizi sahilindedir. Doryahlar tarafından bugünkü Yunandan kovulup Asya sahiline gelen, orada ve adalarda müstemlekeler vücuda getiren İyonya kabilesinden kendi ismini almıştır. Bunların Karadenizde ve büyük Yunanda birçok müstemlekeleri vardı. Bunlar medeniyet, edebiyat ve sanat tarihinde pek mühim mevki işgal etmişlerdir. Türkçede kullanılan Yunan kelimesi de buradan işfıkak eder. İlk Yunan felsefesi burada zuhûr etmiştir.

[2] Thales — Milette doğmuştur. Milâttan evvel (548-640). Mezhinde en mühim hizmeti su görür. Yedi hekimden en meşhuru ve en eskisi bu zattır.

[3] Diogene — Milâttan evvel beşinci asırda yaşamıştır. Eşyanın mebdei, buna göre, havadır.

[4] Anaximene — Milâttan evvel, 480 tarihlerine doğru ölmüştür. Âlemin mebdeini havada görür. Güneş basitasını icat ettiği rivayet olunur.

İtalya medresesi veya *Fişagorculuk*, *Fişagor* (509-600[1] ve *Philolaüs* ile[2] İtalyade Tarant ve Fekyum şehirlerinde inkişır eder. Fişagorcular birtakım ahlâkî mezhepler de öğretiyorlar. Bunlardan en malûm olanı mallarda iştirak ile ervahın tenasühüdür. Bunlar riyazî ilimlerin ehemmiyetini anlıyorlar ve bütün mevcudatı adetlerle izah etmek istiyorlar.

Melissus [3], Elea [4] lı Zénon [5], Parménide [6], Xénophane, Elealı filozoflardandır. Bunlar kâinatı mücerret mebdelerle, düşüncenin mantıkî kanunlarına mahsus ifadelerle izah ediyorlar. Heryerde vahdetle hareketsizlikten başka birşey kabul etmek istemiyorlar. Adet ile hareketi inkâr ediyorlar. Bunlar, onların gözleminde zavahirden ibarettir. Şeniyetlerden, hakayıktan ibaret değildir.

Empédocle — Filozof ve tabiptir. Milâttan beş asır evvel yaşamıştır. Felsefede, musikide, şiirde,

[1] Fişagor — Müra: Mustafa Namık. Yunan terbiyecileri. Sah. 33—39

[2] Philolaüs — Müra: Mustafa Namık, Yunan terbiyecileri. Sah33

(3) Melissus — Milâttan evvel 442 de Sisamda doğmuş Yunan filozofudur.

(4) Elea — Eski İtalyada eski Yunanilerin müstemlekelerinden biridir. Zenon ile Parmenide'in vatanıdır.

(5) Zenon — Milâttan evvel 485 v. 490 arasında doğmuştur. Meşhur uçan ok, Achille, kaplumbağa delilleri bunundur. Bunlarla hareketin, daha doğrusu Mekânın afakî hakikatini, haricen mevcudiyetini inkâr ediyordu.

(6) Parmenide — Yunan filozofu. Élée medresesinin müessesidir. Milâttan evvel altıncı asrın sonlarına doğru doğmuştur. Eşyanın mahiyeti isimli manzumenin muharriridir. Bundan bazı parçalar zamanımıza kadar gelmiştir. Parménide'in üstadıdır.

tıpta, tabiiyatta pek geniş malûmatı vardı. Bu vaziyet, muasırları tarafından, kendisinin sihirbaz telâkki edilmesine sebep olmuştur. Felsefesi ruhların tenasühüne istinat eder. Altı unsur kabul ediyor. Bunun dördü maddîdir: Su, toprak, hava, ateştir. İkiisi manevîdir: Muhabbet ve husumettir. Bu unsurları ilk ve tek bir mebededen çıkarmak lâzımdır.

Anaxagere, Milâttan 428 sene evvel ölmüştür. Tabiati hava, su, ateş gibi unsurlara irca etmez. Her muayyen cismin muhtelif nispette muhtelit şeylerden mürekkep olduğunu iddia eder. Aslan eşyanın bütün cüzleri yekdiğerine karışmıştı. Onları yekdiğerinden tefrik ve temyiz eden hareket, âlemin hakikî muharriki olan, hikmeti ilâhiyeden zuhûr etmiştir. Vahdeti ulya olan aklın zafî sıfatları marifet ve harekettir. Ahlâkı, öyle görünüyor ki, tabiat kanunlarına tamamile tevekkülden, onların ahkâmına rızadan ibarettir. Kendisine felsefî ilhadın, Allahı inkârın müessisi gibi bakılır. Atınada ilk defa bir felsefe medresesi açan odur. *Périclèsin Euripèdein*, hattâ *Sokrat*'ın ondan ders gördüğü rivayet olunur.

Nihayet *Leucippe*[1] ile *Abder* [2] li *Démocríte* maddenin esasını bölünmez, taksim olunamaz zerrelere görüyor. ve halânın, boşluğun vücudunu kabul ediyordu. Ahlâkta *Épicurein* mübeşşiridir. Bir hurafeye göre, insanların deliliğine karşı daima güler bir surette tasvir olunur.

(1) *Leucippe* — Zerreci medresesinin müessisidir. *Démocríte*'in dostu ve ihtimal üstadıdır. Milâttan evvel altıncı asırda yaşamıştır.

(2) *Abdere* — Eski Trakyada Adalar denizi sahilinde bir şehirdir. *Démocríte*'in, *Anaxagore*'in, *Protagoras*'ın vatanıdır.

Héraclite'in muarızı sayılır. Çünkü bu filozof, aynı vaziyetin karşısında ağlar olarak tasvir edilir. Bu hurafede halkın zihninde iki filozofa ait bir timsalden başka birşey yoktur. Birisi, ikincisi, eşyada ancak fecaat ve acı olan ciheti görür. Diğeri, birincisi, âlemde iyi olarak ne varsa ona kavuşmak ister. Onun kâmil ve mükemmel olmamasından pek şikâyet etmez. Bu filozoflar, *İyonyalıların* ihtibarcı temayüllerile *Fişagorcuların* ve *Eleahların* misalci nazariyelerini mezç ve tevhit eder görünüyorlar.

Sofistailerden, *Calliclès*, *Prodicus* [1], *Gorgias* [2], *Protagoras*[3], *Polus*, Yunan şehirlerinde terbiyei bedeniyeden ve musikiden] siyasiyat ile felsefeye kadar herşeyi tedaris ediyorlar. Bunlar bilhassa insan ile onun ihtisasları ve ihtiyaçları ile meşgul oluyorlar. Fakat bundan evvelki filozofların mabadettabii büyük yapılarını şüphe ile karşılıyorlar. Eşyanın mutlak hakikatini bizim tanyamıyacağımızı düşünüyorlar. Çünkü bize tâbi olan fikirlerimiz daima insanlığın düşüncesine muzaftır. Binaenaleyh mutlak bir mahiyeti ifade edemezler. «İnsan, *Protagoras* diyor ki, bütün eşyanın ölçüsüdür.» Sofistailer, *Sokrat* medresesinin daha misalci olan, zihne daha çok hisse ayıran felsefesiyle ruhi taharriyatını hazırlamış oldular.

(1) *Prodicus* — Yunan sofistaisi. Milâttan evvel, beşinci asırda adalarda doğmuştur. Hemşerileri tarafından Atinaya elçi gönderilmiş ve *Protagoras*'ın talebesi olup pek ziyade muvaffakiyet kazanan bir medrese açmıştır.

(2) *Gorgias* — Mûra: Mustafa Namık, Yunan terbiyecileri. Sah.28

(3) *Protagoras* — » » » » » » »

Sokratçı felsefe

SOKRAT, ARİSTO, EFLÂTUN

Sokrat

8. Sokratın Hayatı — Sofistailer insana ve cemiyete dair mütaleaların faydasını işaret etmişlerdi. Fakat bu mütaleaları bilâvasıta ve ferdî menfaat endişesile mülâhaza ediyorlardı. Onlarda hâkim olan nokta, nazardan ziyade ameldi. *Sokrat* bu mütaleaları tamim etti ve kendilerine bir ilmî vasıf verdi. Bu meşhur şahsiyet bize bizzat kendi eserleriyle malûm değildir. Ancak talebesinin yazılarıyla tanılmıştır. Bunlar *Xénophon* ile *Eflâtun*[1], ve nihayet bilvasıta *Aristo* [2] dur.

Sokrat, Milâttan 469 sene evvel doğdu ve 399 sene evvel vefat etti. Babası *Sophronisque* bir heykeltraştı. Validesi *Phénarèt* bir ebe kadındı. Aslen oldukça aşağı bir tabakaya mensuptu. Bütün hayatı fukaralık içinde geçti. Fakat zamanının en büyük şahsiyetleriyle münasebette bulundu. bir müddet babası gibi heykeltraşlık yaptı, vatandaşlık vazifelerini hakkile ve tamamile gördü.

(1) Eflâtun — Müra: Mustafa Namık. Yunan terbiyecileri. S.61-78 ve 81—88

(2) Aristo — » » » » » » »93-102

Potydee (1), *Delium* (2), *Amphipolis* (3) te pek iyi hareket etti. Arginus (4) adalarında mağlûp olan ümerayı halk huzurunda müdafaa etti. Bunlar, fırtına sebeble, harpte ölmüş askerlerin cesetlerini gömmemekle ittiham olunmuşlardı.

Maamafih filozof hayatını yalnız umumî ve siyasi işlere hasretmedi. Rivayete göre de *Delphe*(5) hatifi ve kendi meleki tarafından ilham ve tevdi olunan bir hizmete girdi. Bu melek ona bizzat kendi nefisini bilmesini, yalnız ilmin yüzünden perdesini indirerek, gerek kendisini ve gerek diğerlerini kemale erdirmesini nasihat ediyordu. Bu mertebeye ermek için, hakikî bir mektep açmaksızın her yerde konuşuyor ve ders veriyordu. Bu dersleri, şiddetli tenkitleri, Hikmet hakkında iddiaları, kendisine pek çok düşmanlar davet etti. *Aristophan*(6) tarafından istihzaya alındı. Medineye, Atinaya yeni aliheler ithal

(1) Potidée — Atinanın tahakkümüne karşı isyan etmiş (Milâttan evvel 432) bir Makedonya şehridir.

(2) Delium — Eski Yunanın Bédie de şehirlerinden biridir. Burada Thèbe'lilerle Atinalılar arasında harp olmuş ve Sokrat, Xenophane'i ölümden kurtarmıştır.

(3) Amphipolis — Eski Makedonya şehirlerindedir. Atinanın müstemlekesidir.

(4) Arginus — Adalar denizi arallarındandır. Atinalılar burada Lâkedemonyalılara galebe ettiler. Şehre dönerken galip cenerallar, lerini gömmeyip meydanda bıraktıklarından idama mahkûm olmuşlardı.

(5) Delphe — Parnasse dağı eteğinde olmak üzere, eski Yunan şehirlerinden biridir. Burada Apollon'un bir mabedi vardı ve Ppattie'in ağzile kayıptan haber verirdi.

(6) Aristophan — Müra: Mustafa Namık. Yunan terbiyecileri. sah.25

etmek, gençliğin ahlâkını ifsat eylemekle ittiham olundu. Halk Mahkemesi onun kendisini müdafaa etmeyi reddinden, bunda gösterdiği gururdan hiddetlenerek filozofu ölüme mahkûm etti.

Otuz gün zindanda yattı, *Eflâtunun Criton* isimli muhaveresinde naklettiği üzere, oradan firar tekliflerini ve kolaylıklarını kabul etmedi ve 399 senesinde pek büyük bir şecaat göstererek Baldıran zehiri içmek suretile öldü. Son dakikaları ve ölümü, *Eflâtunun Phédon* isimli bir diğer muhaveresinde pek büyük bir belâgatle hikâye olunmuştur.

9. Felsefesinin mevzuu — *Sokratın* felsefesi, ilk Yunan filozoflarının felsefesinden vazıhan farklıdır. Onlar gibi eşyanın mahiyetini tanımak gibi müşkül bir işin arkasında koşmaz. Ona göre, bu araştırmada, müspet bir netice çıkarmak imkânsızdır ve faydasızdır, hattâ bu bir küfürdür. O da, sofistâiler gibi, insanı mütalea eder, fakat daha küllî ve daha şümullü bir görüş takip eder. İnsanı olan herşeyi mütalea eder. Umumiyetle insan hayatının nazariyesini kurmak emelinde bulunur. Felsefesinin maksadı, *Delphe* mabedinin cephesinde yazılı olan meşhur düstur ile ifade olunmuştur; «*Kendini bil.*» İşte madde, haricî âlem felsefesinden bu ruhî mütaleaya, bu enfüs âlemine geçişine, *Sokrat* inkılâbı derler.

10. Felsefenin tariki — *Sokratın* tariki, hakikate erişmek için takip ettiği yol, cedeldir, kelâmdır. Cüz'î reylerden küllî mefhumları, külliyatı çıkarmak için zarurî olan bir münakaşadır. Bir konuşma yoludur. Bu tarikin

muarız reyleri reddetmekten ibaret bir Tenkit kısmı, tehekküm vardır. Bu da muarızlarını bizzat kendi kendileri tenakuza düşürmektir. Bir de hakikati keşif ve ifade etmek için müspet kısmı vardır. Buna da doğurtma usulü diyoruz. Validesinin zanaatinden kinaye olarak, filozofun dediği gibi, ruhları doğurtmak san'atidir. «Bütün insanlar, diyor ki, hakikati bizzat hâmindir. Onlara bunu his ve ifade ettirmek lâzımdır.» Nasıl anası kadınları doğurtursa, o da, böylece, gençlerin zaten haiz oldukları hakikatleri kendilerine konuşmak suretile onların zihinlerine doğurtturdu. *Sokratın* müspet tarıkında bir de istikraî nutuklar vardır. Bu da cüz'î vakıalardan külli-yata derece derece zihinleri sevketmekten ibarettir. Nihayet küllî tarifler gelir. Bu da o küllî mefhumların, külliyyatın hulâsa ve ifadesidir.

11. Sokratın mezhebi — Bu mezhepte ne tabiiyata ve ne de ilâhiyata ait meseleler yoktur. Bu, bilhassa ahlâkîdir. Bu da insanın kendi kendine katlanabileceği ve girişebileceği, takip edebileceği gayelerin araştırılmasıdır. Bu gayeler ilim olarak teşkil ve binaenaleyh tedris olunabilir, ve faziletle amel ve hareket etmek için ilmin vücudu zarurîdir. En başlıca fazilet, cismanî lezzetlere karşı, bunlara nispetle, ruhun istiklâlidir. En esaslı içtimaî fazilet muhabbetten ibarettir: Siyasî fazilet adalettir. Bu da yalnız kanunlara hürmetten ibaret değildir. Belki ve bilhassa manevî adalete hürmettir. Gönüller âleminin insanlık huzurunda yaktığı yüksek şulenin huzurunda içilmektir. Nihayet âlemin mebdעי yalnız maddî değildir. Âlemin tertip ve nizamı için bir düşünceye, bir hikmete ihtiyaç vardır.

Eflâton

12.Eflâtonun hayatı — *Eflâton Sokratın* talebesinden en meşhurdur. Milâttan evvel, 429 tarihinde Atınada doğdu. Zengin ve asil bir aileye mensuptur. Babası *Ariston*, anası *Périxioné*, Atina siyasetini idare etmiş olan *Critias*(1) ile *Charmide* (2)in akrabası bulunuyordu. On sene *Sokratın* derslerini takip etti. Onun vefatından sonra, İtalyada, Sicilyada, Mısırdaki seyahat etti. Atınaya avdetinde, meşhur bir felsefe medresesi tesis etti. *Academosin* bahçelerinde kurulduğundan *Academia* ismini aldı.

13.Eflâtonun muhavereleri — Bu noktada üstadından pek farklıdır. Pek çok eserler yazmıştır. Bunlardan bilhassa muhaverelerine malikiz. Bunlar 46 adettir. Muh-telif surette tasnif olunmuştur. Bazıları mevsukiyetlerini, diğerleri de zamaniyatlarını, zaman itibarile telif tarih-

(1) Critias — Müra: Mustafa Namık. Yunan terbiyecileri, Sah. 52. Eflâtonun muhaverelerinden birisinin de ismidir ki Cümhuriyet ile Timée'nin mabadi görünür ve tamamlanmamıştır. Filozof, burada Atlantide'yi tasvir eder.

(2) Charmides — Atinalı filozof, Milâttan evvel yaşamıştır. Eflâton hikmet hakkında muhaveresini bu isme bağlamıştır.

lerini göz önünde tutmuştur. Bahsettikleri mevzulara göre üç sınıfa ayrılırlar: 1. *Sokrati* muhavereler, bunlar *Sokratın* hayatını, ölümünü beyan eder. *Sokratın* methi. *Criton*(1) ve *Phédon*(2) bunlardandır. 2. Münakaşa muhavereleri, bunlar, *Sokrat* medresesinin *Corcias* (3) ve *Protogoras* gibi sofisatalere karşı münakaşalarını ihtiva eder. 3. Akide muhavereleri, bunlar *Eflâtunun* nazariyelerini gösterir. *Phèdre*(4), birinci *Alcibiade*, *Ménon*, *Ziyafet*(5),

(1) Criton — Atınanın zenginlerindedir ve Sokratın talebesindedir. Eflâtunun muhaverelerinden birisinin de ismidir. Burada filozof kendisini firar ettirmek için talebesinin tekliflerini reddediyor. Hattâ zulüm bile olsa, kanuna karşı riayet ve hürmette bulunmak lâzım geldiğini söylüyor.

(2) Phédon — Yunan filozofudur. Sokratın dostu ve talebesidir. Yardım ettiği üstadının vefatından sonra Elis medresesini açmıştır. Eflâtunun en güzel muhaverelerinden birinin ismidir. Lisanımıza tercüme olunmuştur. Sokratın dostları arasında ölümünü tasvir eder. İnsana heyecan veren bir hakikî faciadır. Ulvî bir vak'a ile nihayetlenir. Üstat kendilerini teselli eder. Yüksek bir surette ruhun bakasını ispat ederek, herbirine başka kuvvet ve başka cesaret verir. Beden lezzetlerinin fevkında bir ahlâkın zarureti gösterir.

(3) Gorcias — Müra. Mustafa Namık, Yunan terbiyecileri. Sah.28

(4) Phèdre — Eflâtunun muhaverelerindedir. Güzellikten, aşktan nihayet belâgatten bahseder. Muharririnin gençlik devrine ait parlak ve şairane bir eserdir.

(5) Ziyafet — Eflâtunun muhaverelerinden biridir. Agattou dostlarına bir ziyafet veriyor. Aşktan ve güzellik ilminden bahsolutunuyor. Filozof burada pek derin bir bediî mezhep arzeder. Muhavere edenlerden herbirisinin, bilhassa Sokratın canlı bir tasvirini vücuda getirir. Bütün eser letafet ve şiir ile doludur. Bu muhavere de türkçeye tercüme olunmuştur.

Timée(1), *Théétete*(2) kezalik *Cümhuriyet* (3) ile kanunlardan ibaret iki siyasi muhavere bunlardandır.

14. Eflâtonun tariki — Felsefenin mevzuu gene mabaddettabiiyedir. Bizzat vücuda, eşyanın cevherine taallük eder. Bütün kuvvetlerimiz bu mertebeye erişemez. İhsas, mağarada zincire bağlı mahpusların gördükleri gölgelere benziyen zavahirden başkasını göstermez. İstidlâl, hendesî hakikatleri tanımağa yarar; son mertebede akıl bulunur. Bu da misalleri, eşyanın bizzat cevherini tanımağa müsaittir. Bū yüksek bilgi bizim kendi insanî hayatımızın mahsulü değildir. Bu, eski bir hayatın, ruhun içinde eşyanın mebdelerini gördüğü bir sabık hayatın hatırlanmasıdır, onun hatırasıdır. Her şeyin bais olduğu vesile ile pek küllî bir mefhumu tasarlıyan terkip, bu küllî düşünüşü tâli kısımlara ayıran ve onlara sarahat veren tefrik, yani tahlil vasıtasile cedtel, cevheri bilmek imkânını veren misali elde etmek mertebesine vâsıl olur.

(1) *Timée* — Yunan filozofu. Fişagorculardandır. Eflâtonun düşünçesi üzerinde en çok tesir etmiş şahsiyetlerden biri ve belki de birincisi görünür. — Filozof muhaverelerinden birisine bu ismi vermiştir. Misaller nazariyesi burada bilhassa izah olunmuştur.

(2) *Théétete* — Eflâtonun muhaverelerinden biridir. İlimden ve esasından bahseder. İlim, buna göre, ne ihsasta, ne istidlâlde, ne de tarif veya tahlilde araştırılmamalıdır. Belki misaller âleminde aranmalıdır.

(3) *Cümhuriyet* — Eflâtonun muhaverelerindendir. On iki kitaptan mürekkeptir. En iyi hükümet şekline dair bir talimî eserdir. Hayranlık uyandıran görüşlerle hulyaların, garip nazariyelerin bir nevi imtizacıdır. Filozof esareti ipka eder. Erkeklerle kadınları aynı terbiyeye ve aynı mükellefiyete tâbi kılar. Bir nevi iştirakçilik vücuda getirmek ister.

15. Mabadettabiiye — Misaller, yalnız bilginin mebdeleri değildir. Kezalik mevcudatın da mebdeleridir. İlk Yunan filozoflarına imtisalen, *Ejlâatun* tasavvurlarımıza bir âfakî mahiyet veriyor, onları haricî mevcudat gibi mülâhaza ediyor. *Sokratın* tavsif ettiği bu külliyyatı, bu tarifleri, her cüz'î vücudun varlığını izah eden mabadettabî cevherler haline kalbediyor.

Tasavvurat, Misaller, külliyyetleri derecesine göre, yekdiğerinin fevkindedir ve bir silsilei meratip teşkil eder. En yüksek hadde, en âli mertebede hayır misali bulunur. Akıl âleminin hakikî güneşi budur. Nihayet bu külliyyat, cüz'î eşyanın meşk edindikleri nûmunelerdir, misallerdir, onlar bunlara göre teşekkül etmiştir.

16. Ahlâk — İnsanın ruhu mürekkeptir, basit değildir. Onun üç cüz'ü vardır. Bunlar âdeta üç muhtelif nefis gibidir. Birincisi ruhtur «Nefsi melekîdir.»(1) Bunun merkezi baştadır. İkincisi «Nefsi sebuîdir.» Şecaat kalptedir.» Üçüncüsü «Nefsi behimîdir.» Şehvet, insanın karnındadır. Şecaat ortada olup ruh ve şehvet ile ittihat eder. Binaenaleyh insanda iki esasî cüz var demektir. Diğeri düşünmeksizin, bunlardan yalnız birine tamamilen itaate imkân yoktur. Birisinin daima diğeriyle irtibatı vardır. Bütün hayatın sefil ihtiraslara, adi arzulara tâbi olmasını isteyen şehvetperestlik pek kabadır. «Akıldan tecavüz eder, mahrematı, mekruhâtı tenavül eder. Fevahiş ve kabayihden telezzüz kılar.» Lezzetler arasında mevcut

(1) Mutariza içinde yazılı cümleler Kınalı zade Ali Çelebinin Ahlâkından alınmıştır.

farkları nazarı itibare almamış olur: Kezalik sırf akla, yalnız onun emirlerine itaat edecek riyazet te tatbik olunamaz, üzerinden yürünülemez bir yoldur. «Bilkülliye terki şehvettir. Ya helâki bedene veya inkırazı nesle bâdi olur.» Binaenaleyh insanı idare eden yüksek mebdelerle aşağı ve madun mebdeleri hakimane bir hayat içinde mezcederek onlara bir sağlam ahenk vermektedir.

Bu ahenk ancak ruhun unsurlarını ilim vasıtasile bilmek suretile elde olunabilir. Fazilet, bu itibarla, bir ilimden, rezilet bir cehaletten veya dalâletten ibarettir, bir bilmemeçlik ve yoldan sapmadır. «Hiçbir kimse kendi iradesile kötü değildir.» Aslî faziletler dördtür. Üçü ruhun üç kuvvetine mukabildir. Ruhun fazileti hikmettir. Gazabın, «Nefsi sebûnin itidal üzere tasarrufu» şecaattir. «Nefsi behimî» nin, şehvetin itidali iffettir. Nihayet; dördüncü fazilet, adalet, üç kuvvetin mecmuuna tatbik olunur. «Hikmet, iffet ve şecaatin içtimайдan, hâsıl olur.» Hatalar, ifrat ve tefritler, birer hastalık teşkil eder. Bunlar eskilerin «Emrazı nefسانیye» dedikleridir. Bunlara «Mualecatı cismaniye ve mualecatı ruhaniye» gerektir.

17. Siyasiyat — Ahlâk siyasiyat ile tamamlanır. Bu da aynı mebdeleri tatbik eder. Devlet te ruh gibi üç kısma ayrılır. 1. Hâkimlerdir. Bunlar hükümeti idare edip akli temsil ederler. 2. Muhariplerdir. Şecaatin mukabili bulunur. 3. Sanayi ashabı şehveti temsil eder. Siyasetten maksat, bu üç muhtelif sınıf arasında bir vahdet ve ahenk hâsıl etmektir.

Bu neticeye varmak için, evlâ vatandaşlar arasında ihtilâfların sebeplerini (Yani mülkiyet ile aileyi) kaldırmalıdır. *Eflâtun*, bu suretle, emvalde iştirakçiliği tesis eder. Çocukların pederleri tefrik edilmeksizin müşterek olarak terbiye görmeleri emelinde bulunur.

Nihayet vahdet tam ve mükemmel bir silsilei meratiple ve terbiye ile teessüs eder. Bu mefkûrevî hal, *Eflâtun* hikâye ediyor ki, vaktile *Atlantidede* tahakkuk etmiş, kuvveden fiile çıkarılmıştır. Bu adada sakin ahali, kendi kusurlarile, bu mükemmel hükûmet şeklini muhafaza edememişler, aşağılık hükûmetlerin boyunduruğuna düşmüşlerdir. En iyilerin, akıl tarafından idarenin yerine saadetçilik veya muharipler, şecaat ile idare kaim olmuştur. Nihayet bizzat halkın idare ettiği, şehvetin mümessili bir idare işleri ele almıştır. Bundan da halkçılık ve zulüm ortaya çıkmıştır.

Bunlar, vakayı ve tarihi göz önünde tutmuyan, tamamilen nazari birtakım siyasi düşüncülerdir.

Aristo (1)

18. Aristonun hayatı — Eski zamanın en büyük filozofudur. Trakyada Yunan müstemlekesi olan Stagyre'de, milâttan 384 sene evvel doğmuştur. 322 tarihinde, Ağrıbozda, Halkiste ölmüştür. Anasına *Phoestias*, babasına *Nicomaque* derlerdi. Babası Makedonya kralı üçüncü Amyntas(2)ın hekimi ve dostu idi.

Yirmi sene *Eflâtonun* yanında kaldı, ancak üstadının vefatından sonra akademiye bıraktı. Makedonya kralı *Pehilippe*(3)in davetile, o vakit on üç yaşında olan *İskender*'in terbiyesini ele aldı. Bizzat talebesi için birçok eserler yazmıştır ki, bugün kaybolmuştur. Onunla uzun müddet dostluğunda devam etti. 335 te Atinaya dönünce *Lycéon*(4) denilen bir mektep açtı. Talebesine meşşaiye de

(1) Müra : Mustafa Namık. Aristo.

(2) Amyntas— Makedonya hükümdarı. İkinci Philippe'in babasıdır. (370—396) İspartalıların himayesi sayesinde tahtını muhafaza etmişti.

(3) Philippe — Büyük İskenderin babası ve Makedonya hükümdarı. (282—336)

(4) Lycéon — Kurtlar ormanı demektir. İlissus çayı kenarında Atinanın bir mesiresidir. Burada Aristo derslerini verirdi. Tevsian filozofun tesis ettiği medreseye ve orada verdiği derslere ve bunlarda öğrettiği mezhebe de bu isim verilmiştir. Vefatından sonra halefleri tarafından tedrisat pek mahsûs derecede değiştirilmiş ve bir nevi maadeci vahdeti vücuda getirilmiştir.

derlerdi. Çünkü yürüyerek ders vermek âdeti bulunuyordu.

İskenderin vefatında Makedonya düşmanı fırka kendisi aleyhinde takibatta bulundu ve filozofu ittiham etti. Bu da Ağ. iboz adasına çekildi ve orada vefat etti.

19. Aristonun eserleri — *Aristonun* pek geniş bir zekâsı vardı. Yazılarında ilmin bütün mevzuları dahildir. 1. Felsefi yazılarında sekiz kitaptan ibaret tabiiyatı (1) ile on üç kitaptan teşekkül eden *Mabadettabiiyatı* (2) vardır. 2. İlmî eserlerinde, gök kitabı (3), hayvanların tarihi (4), âlem, hayvanların hareketleri tarihi, harikulâde vak'alar mecmuası (*Acayibat*), ..İlâh... mevcuttur. 3. Ruhîyata dair eserlerinden en mühimmi kitabünnefsidir. Üç kısımdır. 4. Mantika dair yazıları edebiyatçılar tarafından alet (5)

(1) Tabiiyat — Filozofun en esaslı eserlerindedir. Burada hareket ve tebeddüle dair nazariyelerini ortaya koymuş ve bunlar kendisini âlemi harekete getiren bir allah nazariyesine sevk etmiştir.

(2) Mabadüttabiiyat, hâlâ kıymetini muhafaza eden kitaplardan biridir. Bu bilginin temelidir. Orta zamanlarda itiraz götürmez bir sulta kazanmıştı. Vücudü sırf olarak Allah, maddesiz suret nazariyesi burada zikrolunmuştur.

(3) Gök (*Kitabüssema*), Yunanlıların anladığı manada olarak, mesleki âleme dair bir hulâsadır.

(4) Hayvanların tarihi. Eskilerin hayvaniyata dair malûmatını ihtiva eder. Büyük filozof hayvanların hareketlerine, cüzlerine, yürüyüşlerine dair diğer eserlerini de ilâve ederek bunları tamamlamıştır.

(5) Alet. Aristonun mantika dair eserlerinin mecmuudur. Birincisi: makulâtür. Eşyanın mütaleasında muhtelif görüşleri gösterir. Tefsir, kaziyelerin; ilk tahliller, kıyasın; mevazi cedeli bürhanın mütaleasıdır. Bir de son tahlillerle bizzat bürhan ile sofistâilerin reddi vardır. Mantığın bu abidesi orta zamanlara hâkim olmuştur.

ismi altında toplanmıştır. Şark mantık kitaplarında mevcut, «Aleti kanuniye» tabiri *Aristo* ile *Épicure*'den gelir. Bu yazılar altı kitaptır. Makulât, tefsir, tahlili kıyas veya ilk tahliller, tahlili burhan, veya ikinci tahliller, mevazi, sofistaların reddi. 5. Edebî meseleler hakkında *Aristo* bediiyat (1) ile belâgati (2) yazmıştır. Bunlardan ancak bazı cüzler vardır. 6. Nihayet başlıca ahlâkî eserleri *Nicomaque* ahlâk, *Eudéme* ahlâk, büyük ahlâk, tedbiri menzîl, siyasiyattır(3).

20. Mantık— *Aristo*, hakikî hâdiselerin haricinde olarak külli ve mücerret mefhumlarda ilmi aradığından *Eflâtuna* tariz eder. Mefhumların, külliyyatın, misalin cüz'î mevcudat, müşahhasat haricinde varlığı ispat olunamaz ve faydasız bir faraziyedir. Mahsûsat haricinde değil, belki mahsûsat dahilinde kanun araştırılmalıdır. Bürhan, istikra ve kıyastan ibaret iki şekle, bir taraftan külliyyatın ve diğer taraftan cüz'iyatın bir arada toplanmasına ve birinden diğerine intikale müsaittir.

21. Mabadettabiiye — Hakikî ve kâmil vücüt, iki noktadan tetkik olunabilir. Madde, heyulâ veya kuvve.

(1) Bediiyat. Burada şiirden, faciadan, destandan bahsolunur. Mürâ: Mustafa Namık. *Aristo*.

(2) Belâgat. Üstat, bu eserinde, birşeyi ispat etmek san'atini insanların infiallerine marifet esasına dayayarak, belâgati bütün safata inceliklerinden kurtarmağa çalışmıştır.

(3) Siyaset. Eskilerin bu mevzuda olarak ilk defa yazdıkları ilmi eserdir. Müellif burada başlıca mevcut olan üç hükümet tarzını istibdatı, zedegânlığı ve halkçılığı pek derin surette münakaşa ederek mutedil halkçılıkta karar kılar.

Bu, alelâde müphem bir imkân halinde olan, henüz nakıs vücuttur: Suret, veya fiil, kemale ermiş ve taayyün etmiş haldir. Birinden diğerine intikal hareketle vaki olur, kemali evvel, kuvvet ile fiilin içtimaından teşekkül etmiş vücudu kâmdir.

22. **Ahlâk** — *Aristo*, evvelâ üstadı *Eflâtun*un pek nazarı olan ahlâkını kabul etmez. Mutlak hayrı, lizatihi hayrı değil, belki her vücuda has olan hayrı araştırır. Bu cüzi hayır da, vücudün inkişafından, tam ve kâmil fiilinden ibarettir. Binaenaleyh hassaten insanî olan hayır, hassaten insanî olan, kendisini diğer hayvanlardan temyiz eden, zihnî failiyettir, Murakabedir. Bu aslî faziletin tahtında, tâli faziletler vardır ki, ruhun bu inkişafına müsait şartlar hazırlarlar. Bu faziletlerden herbirisi, insanda ihtiyar ile itiyadın vücudunu iktiza eder. Yani fiilinde muztar kimsenin bu fiili hayır değildir. Kezalik tek bir fiil ile hayır teşekkül etmez. Bu faziletlerden her birisi iki hat arasında bir vasatı âdilden ibarettir. «Bu fezaili erbaa ki itidaldir. Herbirinin iki tarafı rezilettir. Adalet; hikmet, iffet ve şecaatin terkiibinden hâdis olur, o fezailin kemali ve tamamıdır.» Bu tâli faziletler arasında en mühimleri, içtimâî faziletlerdir. Adalet ile onu tamamlayan muhabbettir. Her türlü sadakat ve ihsan dediklerimiz bu son isim tahtında toplanır.

23. **Siyasiyat**— Siyasiyatı da *Eflâtun*un eserinden daha sarihtir, tarihî vak'aları göz önünde tutar. Eserini yazmadan evvel Yunanlı olan ve olmıyan üç yüz adet teşkilâtı esasiyeyi tetkik ettiğini hikâyeye eder.

Devletin mebdeî ailedir. Bu da tabîî vak'adır. Çünkü insan tab'an medenîdir. Ailede insan, koca, baba, esirlere nisbetle mevla ve nihayet mülk sahibi olarak mülâhaza olunur. Bu meselelerden herbiri hakkında *Aristo* pek ziyade alâka uyandıran reyler dermeyan eder. Kezalik iktisada dair meselelerin münakaşasına girer.

Hükûmetin salâhiyeti bizzat cemiyetten gelir, çünkü ona kendisini idare için vekâlet vermiştir. Vatandaşın vasfı mümeyyizi, mecmu işlere iştirak etmektir. Hâkimiyetini göstermektir. Hükûmetin idare şekli hakkında hüküm vermek vatandaşların mecmuuna aittir. Binaenaleyh devlet «Bir mutedil Cümhuriyet olmalıdır. Hürriyetin mutlak esasını, servet ve meziyet gibi diğer unsurların âdilâne surette mezcile itidale sevkemelidir.»

Eski felsefenin nihayeti

Epicureciler

24. Epicureciliğin ve ruvakcılığın menşei—*Sokratın* zamanında mevcut olup bunun parlak inkişafı ile husufa uğrayan küçük felsefe medreseleri, *Aristonun* vefatından sonra, kıyafetlerini değiştirerek tekrar zuhûr ettiler. *Leucippe* ile *Démocríte*'in Zerreci medresesi, *Aristippe*'in *Kirvan*(1) medresesini, *Épicureciliği*; kelbî medrese *Ruvakcılığı*; küçük *Élis*(2) *Érethrie* (3), medreseleri de *Pyrrhon* culuğu vücuda getirdiler.

25. Épicure'ün hayatı — Milâttan 340 sene evvel *Atinada* doğdu ve 270 de öldü. Babası edebiyat okutu-

(1) *Kirvan* (*Cyrène*) — Mısırın garbında olarak, Afrikanın şimalinde Yunanilerin kurdukları müstemlekelerden biridir. Bir zaman bu isimde bir hükümetin merkezi olmuştur. Bugün *Berke* ismini almıştır.

(2) *Elis* — Eski Yunan şehirlerindedir. *Elide*'in merkezidir. *Moranın* garp tarafındadır. *Pénée* çayı üzerindedir. *Pyrrhon* ile *Phédon*'un vatanıdır.

(3) *Erethrie* — *Ağriboz* adasının şehirlerindedir. Bugünkü ismi *Paleakastro*dur.

yordu; oğlu bu mesleğinde kendisine yardım etti. Validesi büyüclük yapıyordu. Dinlere ve hurafelere karşı pek derin olan istikrahi, ihtimal onu görmesinden hâsil olmuştur. Pek erkenden felsefi taharriyat ile meşgul oldu. Midilli ile Lâpsekide ders verdikten sonra, Atinada bir meşhur medrese küşat etti. İsmine bağlı olan kötü şöhrete rağmen üstadın talebesi pek sert ve sakin bir hayat içinde yaşamıştır. Onlara pek sıkı bir muhabbet ile yekdiğerine karşı büyük bir sadakat dersi veriyordu.

26. Mantık — İlim yalnız mahsûs tecrübeden doğar. İnsanda üç bilgi pınarı vardır. İhsas, heyecan, sebkât. Bu sonuncusu tecrübelerin tekrarından hâsil olmak üzere, tamamen mahsus, yani hislerin mahsulü olan bir tamimden ibarettir.

27. Mabaddettabiye — *Épicure*, yeniden *Démocríte*'in eski zerreciliğini ele alır, bütün mevcudatın teşekkülünü taksim olunamaz maddi küçük unsurların, zerrelerin tesadüfile izah eder. Bu mezhebe iki yeni mefhum ilâve eder. *Démocríte*'e göre hiçbir mahsûs hassayı haiz olmıyan zerreler, onun mezhebinde, hali mekân dahilinde hattı müstekim üzere kendilerini sukut ettiren bir sıklıti haizdir. Zerreler, daima mütenazır istikametler takip ederek seyir ve hareket etselerdi, asla yekdiğerine tesadüf etmiyeceklerdi. *Épicure* âlemin teşekkülünü mucip olan tesadüfü izah için, bazı zerrelerin kendi yollarından inhiraf etmesini farzediyor, meyil denilen bu inhiraf, yekdiğerine çengellenen zerrelerin musademesini intaç ediyor. Bu zerrelerin imtizacı, ancak tesadüfün

sevkile oluyor ve onların asırlar zarfında tekerrüründen nihayet devamlı bir kâinat husule geliyor.

28.Ahlâk—Filozof, hayrı âlâyı saadette, bütün zihayat mevcudatın tavan araştırdıkları lezzette görüyor. Fakat lezzetleri ayırmak lâzımdır. Gelip geçici, hareket halinde bulunan lezzetlerden sakınmalıdır. Değişmez ve devamlı lezzetleri araştırmalıdır. *Épicure*, dört başı mamur, kemal üzere devamlı bir tek lezzet tahayyül ediyor. Bu da elemin yokluğudur. Bünun için ahlâkının gayesi şeklini değiştirerek elemden korkuya ve kaçmaya varıyor. Elemden korunmak için, her türlü faaliyeti, her türlü duyguları reddetmek, bir hissizlik, bir teessürsüzlük, bir vurdum duymazlık içinde yaşamak lâzımdır. Filozofun tasarladığı mahiyette olarak, Allahlar bile, bu hakim mefkûresinin arzettiği üzere, hareketsiz ve hissizdir.

Ruvakîler

29. Zenon'un hayatı — Bu filozof, Fenikede *Cittium* kasabasındandır. Milâttan evvel (263 - 360) senelerinde yaşamıştır. Kendisine Ruvakî medresesinin müessisi gibi bakılır, hayatına dair malûmat pek karışıktır. Buna göre, evvelâ ticaretle meşgul olmuştur, servetini bir deniz kazasında kaybetmiştir ve kelbî felsefede kendisine bir teselli aramıştır. Bu mezhebi kaba bulduğundan, *Aristo*-dan bazı esaslar ithal ederek, onu ıslah etmiştir. Eskiden şairlere mahsus olan bir divanhane methalinde ders vermiştir. Kendisinin ve talebesinin evin önü, şehneşini manasına gelen ruvaka nisbet edilmesi bundan ileri gelir. Bunların arasında da *Chrysippe*(1), *Cléanthe*(2) Persée meşhurdur.

30. Ruvakîlerin mantığı — Bilgi yalnız mahsûsattan ibaret değildir. Zihnin bir fiilini, bir cehdini de iktıza eder. Ruhun sarfettiği bu cehdin mahiyetine göre, zan ve yakini, kâzip ve sadık kaziyeleri temyiz eder.

31. Mabaddettabiye—Âlem yalnız maddiyattan mürekkep değildir. Bir zihayat vücuda müşabihtir, onun bütün

(1) Chrysippe — Mûra: Mustafa Namık, Ahlâk, Sah. 106

(2) Cléanthe — Milâttan evvel üçüncü asırda yaşamıştır. Zenon'un talebesidir. Vefatında onun medresesinin başına geçmiştir.

cüzleri yekdiğerine tâbidir. Kendisi bir kuvvet, bir ruh ile canlıdır. Nebat ve hattâ hayvanda nefsine şuurdan mahrum olan bu akıl, insanda kendini tanımak ve kendine hükmetmek mertebesine yükselir. Bu akıl, Allaha aklı kül haline inkılâp eder, hiçbir şey onun ilmi haricinde kalmaz. Bütün kâinata tesadüf denilen şey yoktur. Orada bütün hâdisat, bir batınî mantık ile, kâinatın zımında mevcut bir mantık ile tayin olunmuştur.

32. Ahlâk — Her vücut için en mükemmel hayır, kendi mahiyetini teşkil eden, akli küllün kendinde mevcut olan bu cüzünü inkişaf ettirmekten ibarettir. Binaenaleyh ahlâkın züptesi şudur: İnsan akla ve aynı zamanda tabiate göre yaşamalıdır. Yalnız akla itaat etmiş olmak için, âkil kendinde nekadar ihtisaslar, ihtiraslar varsa, onları kaldırmalıdır. Onun hikmeti sabır ile imsaktır. Hakim, bu suretle, zihnini teşviştan kurtarır, azade olur. *Épicurecilerin* hissizliği elemelerin yokluğudur; ruvakîlerin heyecansızlığı, akli teşviş eden ne varsa onun kaldırılmasıdır. İnsan herşey karşısında kendisini lâkayt bırakan bu mertebeye erişmeden hikmete sahip olmaz. Ondan sonra bütün hatalar siyyan ve müsavi olur. Bu yüksek, fakat mağrur ve hotkâm ahlâk, insandan her türlü faaliyeti kaldırır; Ve hayatın teşevvüşlerinden kendinini kurtarmak için bizzat intiharı bile tavsiye eder.

Son Yunan Felsefe Medreseleri

33. Pyrrhonculuk — Yunanlılar, daima insan düşüncesinin kudretine itimat göstermişlerdir. Fakat *Pyrrhon*(1) muhtelif mezheplerin tenakuzlarını tetkik ederek, hakikate varabilmekte şüpheye düşüyor. İnsanın hakikate erişebileceğini inkâr ediyor. Tabiatte bütün müteazzî mevcudat, ona göre, mütemmadi bir teceddüde, ardi, arası kesilmeyen bir yenileşmeye tâbidir. Binaenaleyh insan için ancak zavahiri tanımak imkânı vardır. İnsanlar arasında, her adımda hatalara, tenakuzlara tesadüf olunur. Hassaların vehimleri görülür. Hakikatin araştırılması, bu cihetle, sağlam bir temele dayanmaz. Her kaziyeye, kezalik imkân dahilinde olan bir zıt kaziyeye mukabil olarak konulabilir. Binaenaleyh hakim olan kişi hükümde bulunmamalıdır.

Her meselede öne çıkan iki zıt icap ve tasdikte tevakkuf etmelidir. Bunlardan ne birini tasdik ve ne de diğerini inkâr etmemelidir. Binaenaleyh onun mezhebi mutlak ve küllî bir şüphedir. Ahlâkta bir nevi menfi sa-

(1) Pyrrhon — Milattan evvel dördüncü asırda yaşayan büyük Yunan şüphecilerinin birincisidir. Elis'te doğmuştur.

adete erişmeğe çalışıyor. Bu da zihnin teşevvüşten kurtulmuş olmasıdır, lâkaydîdir. İnsan ancak böyle bir gayeye erişmek iddiasında bulunabilir. Bu, pek tehlikeli bir mezheptir. Çünkü mutlak ve tam bir hareketsizliğe, faaliyetizliğe varmış olur.

34. İmkâncılık — *Arcésilas* ile Orta Akademya *Carnéade* ile yeni akademya, bu şüpheyi azaltıyorlar. Birincisi Zenon'un rakibidir. Milâttan evvel 241—316 senelerinde yaşamıştır. Her türlü icap ve tasdikten çekiniyordu. Ve ancak mistak olarak, hakikatin miyarı olarak, akli ihtimali kabul ediyordu. Mezhebinin esası hiçbir şeyi kat'iyle kesip atmamaktır; kat'î hüküm vermemektir. İkincisi Milâitan evvel, 219—126 senelerinde yaşamıştır. Ne eşyanın zihinde istihzarları, bıraktığı suretleri, ne de akıl yakini için bir miyar teşkil etmez. Binaenaleyh Hakikat yaşayamaz olsa bile, insanlar hiç olmazsa ihtimali, imkânı temyiz edebiliyorlar ve ihtimallere göre hareket ediyorlar. İhtimalcilik mezhebi bundan ibarettir.

35. Şüphecilik— Bu medreselerden sonra, *Sextus empiricus*(1) ile, şüphecilik tekrar zuhûr ediyor. Bu filozof, bilhassa felsefi fikirlerin tarihine mahsus bir eserde *Pyrrhonculuğun* muhtelif delillerini hulâsa eder. *Oenesideme* devir ve teselsül delilini ortaya koyarak ve illiyet mebdesine hücum ederek aklın kıymetini münakaşa eder.

Bir rey, bir hüküm ancak bürhan ile ispat olunduğu takdirde gerçektir, bir hakikat ifade eder. Fakat bunu

(1) Sextus Empiricus — Milâdın üçüncü asrında yaşamıştır. Aynı zamanda müneccim ve âlim bir tabiptir. Yunan felsefesine dair en bitaraf müverrihtir.

ispat etmek için de kendisini bir diğer kaziyeye bağlamak, ve böylece onu mukaddeme ve bunu da ona netice yapmak lâzımdır. Binaenaleyh bu ikinci kaziyeye, ya evvelkisinin neticesi olacaktır. O halde bu itsidlâl bir devri fasittir. Meselâ ruhun bekasını gayri cismanî olmakla ve gayri cismanî oluşunu bekasile ispat gibi. Yahut evvelkisinden tamamen müstakil, fakat bizzat kendisi de bürhana muhtaç bir kaziyeye olur. Bunu elde etmek için de bir üçüncü, dördüncü.. ilâ.. kaziyelere ihtiyaç hâsıl olur. Böylece devir ve teselsüle düşülmüş olur.

36. İskenderiye medresesi — Nihayet İskenderiyede, bir son felsefe, yahudi *Philonin*, *Ammonis saccas*(1) in, Plotin'in, *Porphyre*(2)in, *Proclus*(3)un dahil olduğu felsefe inkişaf ediyor. Bu İskenderiye medresesi felsefesi, intihapçılıkla mevsuftur. Çünkü Yunanın büyük mezheplerini şarktan gelen dinlerle ve sırrilikle birleştiriyor. Eşyayı istidlâl ve bürhandan ziyade birtakım ihtisaslarla izah ediyor.

(1) Ammonius Saccas — Milâdın üçüncü asrında yaşamış İskenderiyeli filozoftur. Gençliğinde san'ati olduğundan lâkabı hamaldır, Yeni Eflâtunculuğun müessisidir, Longin'in. Origène'in, Plotin'in üstadıdır.

(2) Porphyre — Suriyede Batancada 232 de doğmuş ve Romada 304 te ölmüştür. Plotin'in talebesidir. Bunun ve Fişagorun hayatını yazmıştır. İsgocinin, makulât mukaddemesinin ve hıristiyanlık aleyhinde birçok eserlerin müellifidir.

(3) Proclus — 412—485 senelerinde yaşamış ve otuz sene yeni Eflâtunculuğun başında bulunmuştur. Mezhebi sırrılığa doğru sevk etmiştir.

Aslan Yahudi ve irfanen Yunanlı olan *Philon* İskenderiyede milâttan evvel doğmuş ve ondan sonra 54 tarihinde yetmiş dört yaşında ölmüştür. Eseri Eflâtun ile Kitabı mukaddesin bir imtizacıdır. Fakat hâkim olan cihet bu kitabın tefsiridir. Yunan felsefesini ona göre anlayış ve anlatıştır. Mezhebi yeni Eflâtunîler üzerinde kat'î bir nüfuz göstermiş ve hıristiyan edebiyatında tefsirden geri kalmamıştır.

Plotin, Mısırdaki yerleşmiş bir Romalı aileye mensuptur. Vect ve murakabe yolu ile vücudu hakka ittisali tedris eden bir mezhep neşretmiştir. Mezhebi eski zamanın bütün meslekleri arasında bir kaynaşmayı ifade eden yüksek bir görüştür. Hıristiyanlıktan alınmış aşikâr cihetleri de vardır. Felsefe tarihinde pek büyük bir ehemmiyeti haizdir.

Roma Felsefesi

37. Umumî vasfı — Roma felsefesinin bir zatî vasfı yoktur. Onda asalet tamamen mefkuttur. Romalılar, yalnız Yunan filozoflarının mezheplerini tercüme ve arzetmeğe çabalamışlardır. Yunan medreselerinin ekserisi Romada mümessiller bulmuştur. Bunlardan yalnız Épicurecileri, Ruvakileri, İntihapçıları hatırlatacağız.

38. Épicureciler — Bunun Roma âleminde pek büyük câhi bir talebesi olmuştur. *Lucrèce* Milâttan evvel 95 te doğmuş ve 53 te ölmüştür. Mezheplerini «Eşyanın mahiyeti» isimli eserinde büyük bir tehalükle arzetmiştir. Burada filozofun duyguları, hurafelerden nefreti, ölüm korkusuna karşı mücadelesi, âlemin, hayvanların ve insanların tekâmülüne dair pek ziyade alâka uyandırıcı tetkikler vardır. Eşyayı ve zerreleri izah eder. Üsturelerin boşluğunu gösterir. Maddiyata ve havasa kıymet verir. Âlemin ilk devirlerini hikaye eder. Tabii hâdiselerin tavsifinde bulunur. Üslûbunda kuvvet, mantık, aynı zamanda ihtiras ile parlaklık vardır.

39. Ruvakiler — Bunların Pomada pek çok mümessil-

leri olmuştur. *Dion*(1), *Arien*, İmparator *Épictète*(2), *Marc Aurèle* (3) bunlardandır. Yunan lisanında telifatta bulunan sonuncusu, eserinde Ruvakîlerin ahlâkını arzetti. Néron'un mürebbisi olan *Sénèque*(4) birçok eserlerinde ve bilhassa *Lucilius*(5)e olan mektuplarında Ruvakîlerin mezhebini müdafaa etti. Lâtin Ruvakçılığı, Yunan Ruvakçılığından daha az mağrur ve daha çok amelîdir. Bu filozofların insanlar arasında müsavata, esaretin zulüm olduğuna, ihsan ve şefkate dair pek güzel tetkikleri vardır: «İnsanlar aynı bedeninin azasıdır.»

40. **İntihapçılar** — *Cicéron* (Kablemilât 107-44) (6) intihapçı filozofların en meşhurdur. Hakikî hayırlar, hakikî şerlerde hayrîâladan bahseder. Vazifeler hakkında muhaverelerinde yumuşatılmış, Roma ahlâk ve mizacına uydurulmuş bir Ruvakîlik görülür. Akademikârlarında, Eflâtun ile Aristonun en başlıca felsefe mevzuundan, bilgi nazariyesinden bahseder. Meseleyi yeni akademyada ve Ruvakta münakaşa olunduğu gibi ortaya kor. Ruvakîler havasın verdiği malûmatın doğruluğunu iddia ediyorlar. Akademyacılar bunu inkâr ediyorlardı. Tüsculanlerinde, *Épicure*'in mezheplerini münakaşa eder. Bazan Ruvakîlerin, bazan da *Aristonun* fikirlerini müdafaa eder. Bilhassa orta ve yeni akademiya filozoflarına yaklaşıp.

(1) *Dion Chrysostome* — Birinci milâdî asırda yaşamış meşhur Yunan belâgatçisi. Seksen eser bırakmıştır. Kuvvetli bir belâgatle Ruvakîliği müdafaa etmiştir.

(2) *Épictète* — Müra : Mustafa Namık. Ahlâk. Sah, 106

(3) *Marc-Aurèle* — Müra : Mustafa Namık. Ahlâk. Sah. 106

(4) *Sénèque* — Müra : Mustafa Namık. Ahlâk. Sah. 107

(5) *Lucilus* — Eski Romanın heccav şairlerindendir. (103—149)

(6) *Cicéron* — Müra : Mustafa Namık. Ahlâk. 49

Orta zaman felsefesi

41. Kilise babalarının felsefesi — Eski felsefe ile orta zaman felsefesi arasında hıristiyanlığın yerleşmesine iştirak eden başlıca tedrisat ve münakaşat ile işgal olunmuş bir devir vardır. Kilise babaları bütün eski felsefelerin hıristiyanlık içinde bir istimsaline, bir terkibine çalışmışlardır. Bunlar kullandıkları lisana göre tefrik olunur. *Saint-Justin*(1), İskenderiyeli *Origène*, *Saint - Clement*(2) Yunan kilisesinin; *Tertullien*(3), *Lactance*(4), *Saint - Augustin* Lâtin kilisesinin babalarındandır.

(1) Justin (Saint) — Hıristiyan filozofu ve müdafii. Nablusta doğmuş ve Romada öldürülmüştür. Hıristiyan mezhebinin methi isimli iki eseri vardır.

(2) Saint Clement — Kilisenin müderrislerindedir. 220 tarihine doğru ölmüştür. Origène'in üstadıdır, III üncü asrın en mühim hıristiyanlık müdafilerinden biridir.

(3) Tertullien — Kilise müderrislerindedir. 160—240 senelerinde yaşamıştır. Kudretli bir dehadır. Fakat eserlerinin çoğunda Montanus'a tâbi olarak refza sapmıştır. Müdafaname, yahudilere karşı, rafizilere karşı, marcion'a karşı isimli eserlerin sahibidir.

(4) Lactance — Hıristiyanlığın müdafilerindedir. Üslûbunun saffetile hıristiyan Ciceron ismini almıştır. 230-325 seneleri arasında yaşamıştır. En başlıca eseri, insanın teşekkülüdür.

Bunlardan Origène. İskenderiyede doğmuş ve Sürda ölmüştür. (125-253) Hıristiyanlara karşı yapılan zulümlerden aldığı yaralarla ölmüştür. Müdafaası pek kuvvetlidir ve feyizlidir; fakat ekseriya mubalâğalıdır. Kitabı mukaddesin tefsirinde mecaza fazla sapar, Hıristiyanlıkla Eflâtunculuk arasında ittihadı mail bulunur. Mebadi isimli kitabı mezhebinin bir hulâsasıdır.

Saint-Angustin, Roma Afrikasında doğmuş ve Hipponede ölmüştür. Fırtınalı bir gençlikten sonra *Saint-Amberoisein* varızlari dinî hayata cezbolunmuş, Lâtin kilisesinin en meşhur babalarından biri olmuştur. (354-430) Allahın beldesi, itiraflar, mağfiret.. ilâh.. eserleriyle hıristiyan akaidinin teşekkülüne yardım etmiştir. Bunlardan birincisi *Alarie* tarafından Romanın yağma edilmesinden sonra yazılmıştır; İmparatorluğun felâketlerini eski ibadetin terkedilmesine atfedene karşı cevaptır. Mecmuu yirmi iki kitaptır. Son on ikisi Putperestlik ile Hıristiyanlık arasında mücadeleyi tasvir eder. *Bossuetye* umumî tarihe dair nutku ilham etmiştir. İkincisinde gençliğine ait hatalarını ve Hıristiyanlığa duhulünü hikâye eder.

42. Medresencilik — Orta zamanlarda tedaris olunan ve garpta Charlemagne'in sarayı, şarkta cami etrafında başlamış olan felsefeye medresencilik derler. Bunun iki umumî mûmeyyizesi, vashı vardır: 1. Bu, bir dinî felsefedir. Garpta daima hıristiyanlığın, şarkta islâmiyetin naslarını, itikatlarını ifade ve münakaşa eder. 2. Bu, asaletten tamamilen mahrum bir felsefedir. Eski mezheplerin şerhleriyle, bilhassa *Aristonun* mantika ait eserleriyle,

«Aleti kanuniye» ve buna istinat eden kelâm ile iktifa eder. Onun hududu haricine çıkmaz ve çıkamaz.

Medresecilik üç devre ayrılır. Bunlardan herbiri felsefenin ilâhiyata nisbetle azçok istiklâlile farklıdır.

43. Medreseciliğin ilk devri — Birinci devir IX uncu asrın başlangıcından XII inci asrın nihayetine kadar uzanır. Burada felsefe, mutlak bir surette ilâhiyatın tâbüyeti altındadır. Bu devir, külliyyatta ancak basit kelimelerden ibaret olmaktan başka bir mahiyet görmiyen isimcilere (*Roselin*) karşı, külliyyatı *Eflâtun* tarzında hakikî mevcudat gibi mülâhaza eden hakikatçilerin (*Saint-Anselme, Guillaume de Champeaux*) mücadelesile geçer. Külliyyatı mefhumlardan, ruhumuza ait düşüncelerden ibaret gören *Abailard*'ın mefhumculuğu bu ikisi arasındadır.

44. Hakikatçilik(1) — Hakikatçiler, külliyyatı, zihnimizin haricinde mevcut hakikî varlıklar gibi mülâhaza ederler. Cüz'î eşyanın, meselâ herhangi nebatların ve madenlerin haricinde olarak, kâinatta, sanevî cevherle, veya eşyadan ayrılmış külliyyat ismini verdikleri bir diğer nevi eşya kabul ederler. Meselâ cüz'î ve ferden mevcut şahısların haricinde olarak, kendi zat ve mahiyetini sırrî ve anlaşılmaz bir surette zımında dahil bütün fertlere isal eden binefsihi bir insan, umumiyetle insan dedikleri bir ayının vücuduna kail olurlar.

Bu faraziyenin bugün ehemmiyeti yoktur. Bu vücudu mefruz cevherler, hiçbir suretle mulûm olamaz, ve bize daima meçhul kalır. Bunların varlıkları hiçbir veçhile

(1) Mûra: Mustafa Namık, Ruhیات, Sah. 101

ispat edilemez. Bundan başka, bu cevherlerle, hiçbir şey izah olunamaz. Binaenaleyh kendilerinin ilmen makbul bir hizmeti bulunamaz. Üstadı *Eflâtun* a itiraz eden *Aristo* diyordu ki «İnsanı izah için onun yanında (cevher olarak) bir ikinci insan farzetmek faydasızdır. Bu tarzda hareket, halletmeksizin, meseleyi ikileştirir.» Bir mefhumun külliyet ve şümül derecesi ziyadeleşmekle, o mefhum daha kâmil ve daha hakikî, yani haricen mevcut bir mahiyet ihraz etmez. Bilâkis, gittikçe daha mücerret bir şekil alır; hakikatten, vakiden daha çok uzaklaşır.

45. İsimcilik — Bu tedarisatın mukabilinde olmak üzere, bir rakip medrese, isimcilik ortaya çıktı(1). *Roscelin* (2) ve daha sonra *Guillaume d'ccam* (3) külliyatın mevcudattan ibaret olmadıklarını, haricen ve afakan vücuttan mahrum bulduklarını iddia ettiler. Bu sonuncu zat diyordu ki «Zaruret olmadıkça mevcudatın miktarını çoğaltmamalıdır.» Muasır birçok ruhiyatçılar, hassaten *Taine* (4), bu fikre yaklaşırlar. Kelimeler, bunlar diyorlar ki, düşüncenin bedelleridir ve tamamile onun yerini tutarlar.

İsimcilik mutlak surette düşünülürse, pek kolay anlaşılmaz. Çünkü kelime, ancak ifade ettiği fikre nisbetle

(1) Müra: Mustafa Namık. Ruhiyat. Sah. 102

(2) Rascelin — Medrese filozofu. XI inci asırda yaşamıştır. İsimciliğin müessisidir.

(3) Guillaume d'occam — Medrese felsefesinin yüksek şahsiyetlerinden biridir (1270-1347). Meşhur bir mantık kitabı bırakmıştır.

(4) Taine— Müra: Müstafa Namık. Yunan terbiyecileri. Sah. 18

bir mana beyan eder. Şayet yalnız kelimeleri düşünürsek, onların haricî eşyayı ve bunların keyfiyetlerini mülâhaza etmiyerek yalnız lâfızlar içinde kapanırsak, bir şey düşünmemiş oluruz. Bu hal, *Leibnizin* tabirile, papağanlar gibi konuşanların, bu kuşlar gibi kelimelerin hakikî medlûlüne vâkıf olmıyanların hali olur. Ruhiyatta gördüğümüz gibi (1) kelimenin pek büyük bir vazifesi vardır. Fakat kelime tek başına mevcut değildir. Yanlış tanılmamak lâzım gelen diğer bir sınıf ruhî hâdiselerle pek sıkı bir surette bağlıdır. Onu bunlarla alâka ve rabitası dahilinde göz önünde tutmalıdır.

46. Mefhumculuk — *Abeilard* (2) biri ifrat ve diğeri tefrit olan bu iki mezhep arasında bir mutavassıt vaziyet alır. Mefhumculuk, külliyata hem haricî mevcudat ve hem de kelime haricinde bir hakikat, bir vakiiyet atfeder. Onları birer mefhum, yani düşüncemiz dahilinde hakikaten mevcut ruhî hâdiseler suretinde düşünür. Hattâ bu filozof, onları pek kaba surette temsil eder. Çünkü bazı hayallerin külliyatı temsil ettiği zannına düşer. Birçok filozoflar, hassaten 18 inci asırda *Berkeley*, hayallerin daima ferdfi olduğunu ve aynı zamanda müteaddit eşyaya tatbik olunamayacağını iddia ettiler.

(1) Mûra : Mustafa Namık. Ruhiyat. Sah. 100

(2) *Abeilard* (Pierre) veya *Abailard* — Fransız medrese filozoflarından ve ilâhiyatçılarından (1079-1142). Muhtelif mahallerde tedrisatı ve talebesinden Héloïse'e karşı aşkile meşhurdur. ilâhiyat hakkında cür'etli fikirlerinden iki defa kilisece mahkûm olmuştur. Mefhumculuğun müessislerinden biridir. Mûra: Ruhiyat. Sah. 103

47. Medreseciliğin ikinci devri — Bu devir en parlağıdır. XII inci asırdan başlar ve kısmen XIII üncü asrı işgal eder. Daha ziyade istiklâl kazanan felsefe, ilâhiyattan ayrılmaya başlar. Bu devirde iki temayül baş gösterir. Biri tabii ve ilmî taharriyat ile muttasıftır. Bunun mümessili büyük *Albert* dir. Diğeri mantıkî ve mabadettabiidir. Bu da *Saint Thomas* tarafından temsil olunur. Bu devirde *Duns Scot*(1), âlim bir toplayıcı olan *Saint Bonaventure*(2), kezalik *Roger Bacon*, biraz şaklaban mizaçlı mantıkçı *Raymond Lulle*(3) vardır.

Büyük *Albert*, devrin en büyük ilâhiyatçılarından, filozof ve simyacılarındandır. Aynı zamanda orta zamanın en büyük âlimlerinden biridir. Sauabe'de doğmuş ve Cologne'de vefat etmiştir. *Saint-Thomas*'ın üstadıdır. İslâmların, Rabbanîlerin ve bilhassa *Aristonun* mesaisinden istifade etmiştir. Tabii ilimlerde malûmatının genişliği halk nazarında sihirbazlığı şöhretini doğurmuştur. (1193-1280)

Talebesi, daha yüksek mevki kazanmıştır. Melek mü-

(1) Müra : Mustafa Namık, ahlâk, S 98.

(2) Bonaventure (Saint) — Kilise babalarındandır. (1221 - 1273) Fransisken tarikına mensuptur. Tarikının en yüksek mertebelerine kadar çıkmış ve papanın sefiri de olmuştur. İlâhiyat ile felsefeye dair pek çok eserleri vardır. Munazraacı ve şairdir, her şeyden evvel, sırrıdır.

(3) Lulle (Raymand) — Simyacı ve sırrî ilâhiyatçılardandır, İspanyalıdır. Şöhreti nurlanmış müderristir. Büyük san'at isimli kitabı, medreseciliğin en meraklı eserlerinden biridir. Bunun esası fikrî mantıkî bir mihanikiyettir.

derrisi şöhretini almıştır. Garp kilisesinin en büyük müderrisidir. Napolide doğmuştur (1226-1274). Katolik sünnetliğinin en meşhur ifadeleri sayılan İlahiyat hulâsası, ve vesniyeye karşı hulâsatülbeyan onun eserlerindedir. Kılı kırk yaran ince ve boş münakaşaların düşmanıdır. Garp medresecilğini bütün saffetile temsil eder. Uzun müddet Pariste ilâhiyat dersi vermiştir.— Hulâsası bir zamanlar Katolik tedrisatının munhasıran mevzuu ittihaz olunmuş ve bütün talebeler bu esas üzerinde terbiye görmüştür. Maamafih yavaş yavaş buna rakip medreseler de meydana çıkmıştır. *Duns Scot* un mezhebi bunlardandır. *Saint-Thomas* Akaidinin en mühim kısımlarından birisi, madde ve suret, ruh ile beden arasında cevheren ittihat, mefhumların, külliyyatın menşei havas olmak nazariyeleridir.

Roger Bacon İngilizdir ve Fransisken tarıkına mensuptur. (1214-1294) Orta zamanlarda tecrübî ilmin en büyük mümessillerinden ve en münevver kafalardan biridir. Simya ile de uğraşmış, fakat bunların en az hürufeye tâbi olanlarından biri bulunmuş ve zamanının en muhakemeli adamları arasında sayılmıştır. Ziyaiyat bahsında pek mühim keşifleri vardır. Barutun icadı kendisine isnat olunur. Bunun kimyevî düsturu kitaplarında mevcuttur. Fakat bunu araplardan almış olması kuvvetle muhtemeldir.

48. Medresecilğin üçüncü devri — Bu devir XIV üncü asrı doldurur ve XV incinin ortalarına kadar uzanır. Felsefe ilâhiyattan ayrılmağa ve ona karşı mücadele-

leye başlar. *Guillaume d'okkam* (1) isimciliği yeniler; *Gerson*(2) ile sırrılık inkişaf eder.

(1) Okkam ou Okkam (Gulllaume d') — İngiliz kuşaklı rahiplerindendir. (Bunlar Saint François d' assise tarıkına mensup olup bellarine bir kuşak tutarlar) Medrese felsefelerinden biri sayılır. Kendisine mağlûp olmaz müderris derler. Meşhur bir mantık kitabı vardır. (1270 - 1347).

(2) Gerson (Jean de) — Darülfünun reislerinden bulunmuştur. Asrının ilâhiyatçılarından ve büyük müderrislerindendir. Muasırları kendisine pek hıristiyan müderris ismini vermişlerdir (1362-1428).

Teceddüt devri felsefesi

49. **Teceddüdün sebepleri** — XV inci asrın nihayetinden XVI inci asrın nihayetine kadar devam eden teceddüt devrinin felsefe hareketi, protestanlık ıslahatı gibi dinî, barutun, matbaacılığın, Amerikanın keşfi gibi ilmi, Yunan ve Lâtin yazma kitaplarının garba giden Rumlar vasıtasile Avrupaya dağılması gibi edebî sebeplerden ileri gelir.

50. **Teceddüt devrinin şarihleri** — Bir zümre, hemen medreseler gibi, eski metinleri şerheden filozoflardan ibarettir. Bunlar orta zamanın pek malûm olmıyan felsefelerine merbuttur, yahut bunlar *Aristoyu* okuyorlarsa, medreselerin mütalea ettikleri tağyir olunmuş ve itibarî metinler üzerinde değil, belki şarktan gelmiş hakikî asıllar üzerinde tetkik ediyorlar. *Pompanace* böylece yeni *Aristoyu*, mütalea ediyor.

Pierre Ramus, Fransız Filozof ve sarfçısıdır. (1515-1572) *Aristoculuğun* hasmıdır. Hakikatın mısdaki olarak Sultanın, eskilere ait nüfuzun yerine akli hâkim kılar. Bu suretle *Descartesin* mübeşşiri olur. *Reformanın* ilânile kürsüsünü bırakarak dinî teceddüde taraftar oldu.

efflâtunculuğu yenileştirmek istedi. *Juste Lipse*(1) Ruvakiflere, *Chrysostome Magnen* Epikürcilere bağlandı.

51. Teceddüt devrinin asil felsefesi — Diğer bir zümrede teceddüt devrinin biraz fikir istiklâli gösteren mütefekkirlerini buluyoruz. İskenderyelilerin talebesi olan *Jordano bruno* evvelâ Ruhpan sınıfına mensup bulunmuştur. Bunu terkettikten sonra bir müddet serseri serseri dolaşmış ve *Calvin* mezhebine girmiş ise de, bununla da bozuşmuştur. Hakikatte kendisi Hıristiyanlık karşısında bir tabiat dini kurmak istiyordu. Pariste, sonra İngiltere ve Almanyada ders vermiş, medreseçiliği, *Aristo* mezhebini yere sermiştir. Kendisi oldukça karışık bir vahdeti vücut mezhebi mudafaa eder. Bunun için Roma engizisyonu tarafından takibata uğrıyarak tevkif olunmuş ve 13 şubat 1600 tarihinde diri diri yakılmıştır.

Napolili bir filozof olan *Vanini* İhtibarcılardan ve *Épicare* cilerdendir. İlhad, tencim ve sihir ile ittiham olunmuş ve zalimane bir azaptan sonra ateşte yakılmıştır (1619). Ruhun bakasını inkâr ederdi. Vahdeti vücuda kaildi.

Campanella da Napolilidir Medreseçiliğin aleyhinde hareket etmiş, tecrübî tarikin mübeşşiri bulunmuştur. Cür'etli fikirleri kendisini yirmi yedi sene zindanda yaşatmıştır. Felsefesi İhtibarcılıkla sırrflığı mezcetmek cihetlerini araştırır görünüyor. «Güneş beldesi» isimli bir eser

(1) Lipse (Juste) — Belçikalı dillerciler ve ediplerdendir. (1547-1606) Birçok alimane eserlerin sahibidir.

yazıyor. Burada Eflâtonunkine mûmasil olarak muhtelif siyasî muhalcilikler arzeder.

52. Şüpheci filozoflar — Orta zamanların kiliseye inanan ve boyun eğen asırlarına meçhul olan şüphencilik, fikirlerin ve mezheplerin oldukça karışık bir devri ortasında tekrar zuhür ediyor. 1631 de *Cornelius Agrippa*(1) İlimin yakinsizliği ve boşluğu isimli kitabını neşrediyor. Fakat şüphencilik, bilhassa *Montaigne* ile kendini gösteriyor. Lisanının letafeti ve canlılığı ile onu zamanın modası haline getirmeğe muvaffak oluyor.

Kalem tecrübeleriyle lâyemut bir şöhret kazanmıştır. (1533-1592) *Boradeaux* Parlamentosunda Müşavirlik, bu şehirde Belediye müdürlüğü yapmış, Almanyada ve İngilterede seyahatler ederek irfanını genişletmiştir. Eserinde bizzat kendisi ve aynı zamanda bütün insanıyeti tasvire çalışmıştır. Mabadettabiî hakikatlere, vahyin, ilhamı rabbanînin yardımı olmaksızın irişmeğe kabiliyeti olmayan aklın tenakuzlarını ortaya koymuştur. Ahlâkta *Épicureci* olmakla beraber Rûvakçı emellerde görünür. Bu eser, okuduklarının bir hulâsası, hatıralarının ve müşahedelerinin bir mecmuası, okuyan ve durmaksızın pek derinden hakikati araştıran ve mütalea eden bir ruhun şahsî intibahlarından hasıl hareket halinde bir Panoramadır. Muharrir, hâyatın aynı zamanda hem şahidi ve hem oyuncusudur. Ben dediğimiz mefhum, onda dalgalıdır ve çeşit

(1) Agrippsa (Cornelius) — Âlim simyacılar dan ve filozoflardandır. Meşhur Charles - Quintin vak'anüvisidir. Sihirle ittiham olunarak hapse girmiş ve sefalet içinde ölmüştür. (1475 - 1533)

çeşit renklerle boyalıdır. Tasdik ve inkârda ihtiyatlıdır. Ne biliyorum? İşte onun bütün çıkardığı netice budur. Ahlâkî faziletleri ağzına almaz ve münakaşa etmez. Ne de iman ve akideye dair meselelere temas eylemez. Şüpeciliği tamamen zihndir, itidale ve hissi selime bağlıdır. Çocukların terbiyesine dair olan babı, hakikî bir alâka uyandıracak bir kıymeti haizdir.

Bu büyük muharririn şüpeciliği, kalem tecrübelerinin ikinci kitabının, on ikinci babındadır. Bu şüpecilik bir taraftan ilâhiyatçı düşüncelerle, dini aklın kendisine tevcih ettiği itirazlardan kurtarmak arzusile, diğer taraftan müsamaha endişesile, dinî içtihatları ve anlayışları hoş görmek fikrile yazılmıştır. Fakat muhtelif reyler arasında birini diğerlerine tercih etmesini bilmiyen muharririn bilhassa biraz hafif lâkayitliğile pek büyük tebahhurundan vücuda gelmiştir.

Bacon

53. **Baconun hayatı** — *Francis Bacon*, 1561 de Londrada doğmuştur; mümtaz bir adliyecinin oğludur. Cambridgede okutulmuştur. Fransada sefaret memuru sıfatile seyahatlerde bulunduktan sonra, 1592 de Kırالیçe *Élisabeth* in fevkalâde meclisinde davavekili, 1653 te avam kamarasında aza, 1617 de mühürler Nazırı (Adliye Vekili) ve kısa bir müddet sonra Başvekil oldu. Verulam baronu unvanını aldı ve birinci *Jacques* tan fevkalâde tahsisat kopardı. Pek ziyade haris olduğundan, kıralın teveccühünü kazanmak için, bu maksatla halkı ezici birtakım tedbirler aldı. 1621 bidayetinde teşekkül eden yeni parlamento kendisini irtişa ve irtikâp ile ittiham etti. Memuriyetleri elinden alındı ve pek ağır bir para cezasına çarpıldı. Hükümdar verdiği bu cezayı kendisine iade etti, hürriyetini verdi, fakat kendisini bir daha hükümet makamına çağırarak cesaretinde bulunmadı. *Bacon* bu suretle hayatını inzivada geçirdi; ilmi taharriler ve felsefi mesai ile meşgul oldu. 1626 da vefat etti.

54. **Baconun eserleri** — Bazı ahlâkî ve siyasi

eserler yazdı. Bilhassa «Sadakat nutukları veya kıralların sırları» kitabını yazdı. Fakat en mühim mesaisi ilimlerde mantika taallük eder. «*İlimlerin büyük ıslahatı*» unvanlı büyük bir eser yazmak niyetinde idi. Fakat bu kitap ikmal olunamadı. Elimizde bundan iki tam kısım ile bazı cüzler vardır. Bu iki kısmın unvanı şudur: 1. İlimlerin haysiyeti ve terakkiyatı; 2. Yeni alet, yani yeni mantık. Evvelce de gördük ki *Aristonun* mantıkına alet diyorlardı.

55. İlimlerin methi ve tasnifi — Bu iki eserden birincisi ilimlerinin bir methini ihtiva eder. Filozof bu devirde ilimlere karşı yapılan dinî veya siyasî hücumlara mukabele eder. Ondan sonra ilimlerin bir lâvhasını vücuda getirerek bunların terakkisinde tearuz eden, yekdiğerile karşılaşan sebepler gösterir, sonra ilimlerin tasniflerine girişir. Bu tasnif ilimlerin teşekkülüne yardım eden ruhî kuvvetlerin taksimine istinat eder. Böylece tarih (Tabiî tarih, siyasî tarih) gibi hafıza, şiir ve güzel san'atlar gibi muhayyile, riyaziyat ve tabiiyat gibi istidlâl ilimleri kabul eder. Bu tasnif, biliyoruz ki,(1) pek doğru olmıyan bir görüşe istinat eder. Bu da ruhun kuvvetlerinden birinin ilimlerden bir sınıfta hâkim bir hizmet gördüğü fikridir. Halbuki istidlâl tarihte olduğu gibi, muhayyile de riyaziyatta müdahale eder. Eserini ilmin bize yaptığı ve müstakbel heyetinin yapacağı iyiliklerle nihayete götürür.

56. İlimlerin tariki — Filozof yeni aletle bu mes'ut

(1) Müra : Mustafa Namık, Mantık, S 31

neticelere götürecek tarikleri mütalea eder. İlim için, bir tarikin vücudu zarurîdir. Çünkü iyi bir yol bulmak için tesadüfe bağlanmak ve bunu ondan beklemek aklın kârı değildir. «İyi bir yolda topal kimse, yol haricinde bir koşucudan daha çabuk yürür.»

Bu tarikin ilk kısmı yıkıcıdır. Binaenaleyh yolun üzerini kapayan hatalardan onu temizlemek lâzımdır. *Bacon* bu hataların tasnifini yapıyor ve bunlara put diyor. Mantıkta gördüğümüz veçhile, dört türlü put vardır. A, Kabile putları: Umumiyetle insanın mahiyetinden, ırdan, neviden hâsıl olur. Yani her ırkın, kabilenin değerine nispetle inandığı fikirler vardır. B. Mağara putları (*Eflâtun*un mağarasından kinayedir) hurafelerden, şahsî tercihlerden hâsıl olmak üzere ferde mahsus olan gürüşlerdir. C. Meydan putları. Umumî meydanların, bunlarda geçen hayatın doğurduğu hatalardır. Bunlar, yanlış tarif olunmuş kelimelerden hâsıl olur. Ç. Temaşa putları. Mezheplerini tıpkı sahnede şarlatanlar gibi irat eden felsefe mensuplarının hatalarıdır(1). Filozof, bu tetkikinde, ruhumuza has olan hizmeti ve onun ferdi mahiyetini, hulâsa, bilgide nefsin hissesini pek iyi işaret ediyor.

Tarikin ikinci kısmı hazırlayıcıdır. Müşahede ve tcerip vasıtasile vak'aları toplar. Bu, müşahedeyi tanzim eden, ona tenevvü veren, mes'ut tesadüflere istihfafla bakmaksızın, onu aksettiren bir teemmülle yapılmış tecrübeden ibarettir. Binaenaleyh tecrübeyi çeşitlendirmeli, uzatmalı,

(1) Mûra : Mustafa Namık, mantık, S 167, 168

aksettirmeli, tatbik etmelidir. Yani mütalâa olunması matlup olan hâdiseyi her suretle müşahede olunabilmek için kendi şartları dahilinde defaat ile husule getirmeli, sonra ortadan kaldırmalı, nihayet çeşitlendirebilmelidir. Böylece onun ortaya geliş ve ortadan kalkış şartlarını, başka başka cisimlerde vaki tahavvüllerini müşahede etmelidir. Mantıkta gördük ki, bu üç usul; istikrada en zati ve esasî bir hizmet görür(1).

57. İstikra tarikı — İlim binasını yapan üçüncü kısım, bu vak'alardan tabiatın küllî kanunlarını çıkarır. Bunlar tecrübe haricinde kabî mebdeleri tasdik ile elde olunmaz. Belki vak'aların en karîp mebdelerini keşfetmek suretile vücuda getirilir. Bunun için lāvha tarikleri kullanır. Huzur lāvhasında mütalea olunan hâdiseler ile birlikte hazır olan, onun husulüne vesile teşkil eden vak'alar, gaybet lāvhasında birlikte olarak kaybolan, hâdisenin ortadan kalkışına sebep olan ahval, vak'alar; mukayese veya derece lāvhasında, hâdiseler ile birlikte olarak tahavvül eden, azalıp çoğalan vak'alar toplanır. Bu suretle yekdiğerine tâbi olan vak'alar ve bunları idare eden kanunlar keşfolunur.

Bacon, bu suretle ilme ve bunun tariklerine dair bir mükemmel nazariye vücuda getirmiştir. Medresecilerin sulta tariklerine müşahede ve istikra tarikini mukabil ittihaz eylemiştir. Bu tariklerin büyük âlimler tarafından evvelce istimal olundukları şüphesizdir; filozof kendi başına onları icat etmemiştir. Fakat onları dütsur haline

(1) Mûra : Mustafa Namık, mantık, S 81

getirmiş ve müdafaa etmiştir. Bizzat kendisinin dediği gibi, «İlimlerin tellalı» olmuştur.

58. Baconun talebeleri — Onun talebesi arasında *Cudworth*(1),*Puffendorf*(2)ve bilhassa *Hobbes* (1588-1679) i zikretmek lâzımdır. Çünkü *Bacon* un ihtibarı tarikını ahlâkî ve siyasî mütalealara tatbik ediyor. Fayda üzerine bir ahlâk mezhebi kuruyor ve yekdiğerine karşı mütemadi harp halinde olan insanların ancak kendi içlerinden birine mutlak salâhiyet vermek şartile bu vaziyetten kurtulabileceğini iddia ediyor. Bu suretle istibdat nazariyesi hotkâm ahlâka bağlanmış oluyor.

Ruhiyatta ihsasçıdır. Bütün ruhî hâdiseleri ihsaslara irca eder. Mabaadettabiyyede maddecidir. Bütün hâdiselerin, hattâ ilmimizin son merhalesinde maddeyi görür.

Tabiat hali, her mevcudun diğeriine karşı mücadelesidir. Binaenaleyh bütün eller ve kuvvetler bir elde ve bir kuvvette toplanmalıdır.

(1) *Cudworth* (Ralpeh) İngiliz filozofu ve ilâhiyatçısı (1618-1688) sair vasita (ruhla bedenin ittihadını tahakkuk ettiren mütevassıt cevher) hakkında nazariyesi pek ziyade alâka uyandırır, Maamafih Garabetlerle doludur.

(2) *Pullendorf* (Samuel) — Alman hukuku düvelcisi (1632-1694) neşrettiği iki eserle tabii hukuku ilâhiyatçı medresenin tesirinden kurtarmıştır.

Descartes felsefesi

59. Descartesin hayatı — Touranede, Lahayede, 1596 da doğdu; İsveçte 1650 de vefat etti. Hayatı üç devre ayrılır:

I. 1596 dan 1604 de kadar çocukluk devridir ve üstatlarının nezârettil altında mütaleasıdır. Sekiz yaşından itibaren *La Flèche* cizvit mektebine konuldu. Herne kadar üstatlarından pek iyi bir hatıra saklamışsa da, onların tedrisatından asla hoşnut olmadı. Tarika dair nutkunda da hikâye ettiği gibi, ancak riyazî ilimlere itibar gösterdi.

II. 1613 ten 1619 a kadar seyahat devridir. Bu müddet zarfında kibar âlemini ve bizzat kendi kendini mütalea ediyor. Bavyera dükası *Guillaume de Nassua* in arkasından bütün Avrupayı dolaşıyor. Otuz sene harbini birçok vak'alarına karışıyor; maamafih riyaziyat tettebbuunda devam ederek onları bütün kâinata tatbik edecek bir tarik icat ediyor.

III. 1629 dan 1650 ye kadar devam eder. Holanda da inziva ve sükûn arayor ve başlıca eserlerini bu seyahati esnasında yazıyor. İsveç Kralıçası *Christine* in daveti

ile, Encümeni Danişî idare etmek üzere bu memlekete gidiyor. Fakat iklimin şiddetine mukavemet edemiyerek orada vefat ediyor.

60. Descartes in eserleri— En başlıca taharriyatı âlem isimli bir eserinde hulâsa olunacaktı. *Galilée* (1) nin davasını ve mahkûmiyetini iştince, onun kine mümasil olan,

(1) Galilée — Meşhur İtalyan riyaziyat, tabiiyat ve heyet âlimi. Piesde doğmuş ve Arcetride ölmüştür. (1564 - 1642) İtalyada. tecrübî ilmin hakikî müessisidir. Pise baş kilisesinde bir duada hazır bulunurken gözleri yavaş yavaş sallanan bir asılmış lâmbanın üzerine dikilip kaldı. Gördü ki sallanmalar, yavaş yavaş sahlarını, genişliklerini azaltmakla beraber, daima aynı zaman devam ediyorlardı. Bu suretle bir rakkasın küçük sallanmalarının tesaviyüzzaman kanununu buldu. Bununla da asma saatlerin tanziminde istifade etmeyi düşündü. Mikyasülharareyi, müvazenei mayiat terazisini icat etti. Siklet kanunlarını buldu. Muasır mebhası kuvvetin mebdelerini koydu. 1609 da, Venedikte, ilk heyet dürbününü inşa etti, bunun vasıtasile de, kamerin rakıs hareketini keşfeyleti. Rasatları Copernicin mesleki âlemine kendisini ilhak eyledi. Arzın değil, güneşin seyyare âlemine merkez olduğunu, diğer seyyareler onun ziyasını aksettirdikleri gibi, arzın da onun etrafında döndüğünü ilân etti. Bu hakikatin tedrisi medresecilerin ve Roma sarayının husumetini mucip oldu ve kendisini ezmek için Copernic mezhebinin rafzına, sapılmış bir yol olduğuna gidildi. Bu mezhebi artık tedris etmemek mecburiyetinde kalan Galilée, ne istenildiye vadedti; fakat Florenceye gelince, mezhebinin hakikatine dair bütün delilleri bir kitapta topladı (1632). Bu güzel eser, engizisyona haber verildi. O zaman yetmiş yaşında olan âlim, bu heyet huzurunda, diz çökmüş olarak, rafzını, sapa yolla gittiğini ikrar ile mezhebini değiştirdi (1533). Bununla ateşe yakılmak cezasından kurtulmuştu, fakat yarı esaret halinde tutuldu ve Engizisyonun ölünceye kadar nezareti altında kaldı. KÖr olarak öldü.

kendi nazariyelerini neşre cesaret edemedi. Yalnız bu eserden çıkarılmış üç parçayı topladı. Bunlar da Hende-se, Alâimi Cevviye ve İnkisarı ziya nazariyesidir. Bunlara da tarika dair nutuk ismile şöhret bulan meşhur mukaddimesini yazdı. Muasır felsefe, bu eserle başlar. Filozof, burada, bütün reylerin, bütün fikirlerin şüphe ile karşılanarak derhal kabul edilmemek lâzım geldiğini ortaya kor, hakihate erişmek için hangi yoldan yürümek lâzım geldiğini gösterir. Kitabın üçüncü kısmı ahlâktan, dördüncü ve beşinci kısmı mabaadettabiye ile tabiiyattan bahsediyor. Bu eser, garp âleminde zihinleri medreseçiliğin, orta zaman felsefesinin boyunduruğundan kurtarır. «Düşünüyorum, demek ki varım» vecizesi buradadır. (1636) birkaç sene sonra, tarika dair nutkunun başlıca noktalarını murakabeler isimli eserinde tevsi etti. Bunlar muhtelif filozoflar tarafından gönderilmiş itirazlar ve bunlara *Descartın* cevaplarile intişar etti.

Filozofun eserleri arasında başkaları da vardır. Felsefe mebdeleri 1644 te neşrolunmuştur. İnsan ve İnfialât isimli kitaplar garizî ruhiyata dair ilk eserlerden biridir.

İlfele mebdelerinde, insan bilgisinin, maddî eşyanın, mahsûs âlemin mebdelerinden bahseder. Ruhun infialleri (1649) bir ahlâk taslağıdır. Filozof bunu kat'î şeklinde olarak binaya vakit bulamamıştır. Bunda takip ettiği yol, infialleri vazih ve mütemayiz tasavvurlara irca etmekten ibarettir.

61. **Tarik** — *Descart* ı idare eden fikir, onun ilim hakkındaki düşünüşünün mahsulüdür. İlim, ona göre, her

şeyden evvel vazih olmalı ve yakın ifade etmelidir. Bu evsafı bize yalnız riyaziyat arzeder. Her ilim, ve hattâ her felsefe riyaziyatı nümune ittihaz ederek bina olunmalıdır.

Hareket noktası olarak, bir hats vasıtasile, pek vazih birtakım mebdeler kabul olunmalıdır, ve bunlardan talil vasıtasile bütün kâinat hâdiselerinin izahı çıkarılmalıdır. Bu tarik dört kaide de hulâsa olunmuştur. Bunlardan birincisi hatse ve diğer üçü de talile aittir (1).

A. Bilbedahe olduğu gibi tanılmadıkça bir şeyin gerçek olduğunu kabul etmemelidir. Bu meşhur kaide, şahsî bedahet mebdeini ifade eder ve orta zamanın sulta tarikile tearuz eder.

Yani ilimlerde körkörüne bir müellifin ne kadar âlim olursa olsun sözüne dayanmamalıdır. Ancak kendi nefsimize, daha doğrusu kendi aklımıza vuzuhla görünen şeylere itimat etmelidir. Bu kaide, bütün medreseçiliğin, orta zaman felsefesinin inkârıdır. Çünkü o zamanlar ancak eski adamların, bilhassa *Aristonun* sultasına, nüfuzuna göre bir şeye itikat olunuyordu.

B. Tetkik olunan müşkülâtı daha iyi halletmek için mümkün ve matlup olduğu kadar basit cüzülere ayırmalıdır. Bu da tahlil mebdeini ifade eder.

C. Azar azar, tedriç ile en mürekkep olanların tetkinine yükselmek üzere en basit ve tanılması en kolay olanlardan başlayarak düşünceleri tertip ile sevk ve idare etmelidir. Bu da, evvelkine mukabil olarak, terkîp mebdeidir.

(1) Mûra: Mustafa Namik, Mantık. Sah: 19-21

Ç. Hiçbir şey unutulmadığına emin bulunmak için, her yerde cüzüleri tamamen tadat etmeli ve onları pek şümüllü surette gözden geçirmelidir. Bu da icmal kaidesidir. Bilhassa mütevali taliller de faydalıdır.

Bu noktada *Bacon* dan pek farklı olan Fransız filozofu ancak talile ait kaideleri tesis ediyor ve tarıkında tecrube pek mahlut bir yer ayırıyor.

62. Umumî mabadettabiiye — *Descartes* Bilhassa riyaziyatın maddî aleme tatbikını haklı çıkarmayı araştırır. Mabadettabiiyesinin maksadı da insan ruhile âlemin aynı halikı olduğunu ve birine ait kanunların diğerine tatbik edilebildiğini ispat eylemektir. Bunun içindir ki vücudu bariye ve bunun âlemlerle münasebetine dair bürhanı ikame eder.

63. Tarikî Şek — Şüphencilige karşı mücadele için, kat'î ve muhakkak bir surette bürhan ile ispat olunmuş düşünceleri terketmekle işe başlar. Buna tarikî veya muvakkat şek denir. Havasın verdiği bütün malûmatı şüpheli görür. Çünkü ihsaslar bizi aldatabilir. Kezalik hafızanın hayalleri de böyledir. Daima hakikati rüyadan farkedemeyiz. Bizzat istidlallerden, bürhanlardan da şüphe eder.

64. Muvakkat Ahlâk — Bu suretle yıkılmış olan bütün ilimleri yakın ifade eder esaslar üzerine kurmak cihetini beklemekle beraber, hattı hareketimizi sevk ve idare etmek için bazı amelî kaidelere riayette bulunmak mecburiyetindeyiz. Bunlar, ilim henüz kat'î şeklini vermediğinden, muvakkat bir ahlâkın kaideleridir. 1. Daima

yaşanılan memleketin siyasi ve dinî kanunlarına itaat etmek. 2. teşebbüsleri son haddine kadar daima ihtiyat ile takip etmek. 3. Taliden ziyade daima kendi nefesine galip gelmek cihetini araştırmak.

65. Düşünüyorum, Demek ki varım — En mubalâğalı şekke rağmen, yalnız bir şey kalıyor. Bu da bizzat bu şekkin mevcut oluşudur, yani bizim düşüncemizin varlığıdır. Düşünce mevcuttur ve binaenaleyh biz de bizzat mevcuduz vakıası, bütün *Descartes* felsefesinin hareket noktasıdır. «Düşünüyorum, demek ki varım.» Yakın ifade eden ilk kaziye budur. Kezalik en büyük felsefî ıslahat olan *Sokratın* ıslahatı da, kayde şayandır ki, bizzat nefsimizin müşahedesile hâsıl olmuştur. En büyük mabadettabî mezheplerin hareket noktası daima ruhiyat bulunmuştur.

66. Vücutu Bari — Filozof, vücudu meşkûk olan madde âlemini hesaba katmaksızın Allahın varlığını bürhan ile ispat etmek istiyor. Onun vücudunu ulûhiyete dair bizim haiz olabileceğimiz fikirlerden çıkarıyor. Vücutiyatçı delil, vücdu bariyi Allahın tasavvurundan çıkarır. Bu delil XI uncu asırda evvelâ *Saint-Anselme* tarafından öne sürülmüştür. *Descartes* buna daha vazıh bir şekil vermiştir. Bu da bizzat münkirlerin, mülhitlerin, Allahın vücudunu inkâr edenlerin ruhunda mevcut olan Allah mefhumundan, hendesî bir tarzda talil ile çıkarmak suretile, vücudu bariyi ispattan ibarettir. Allah, tarifinin iktızası olarak, vücudu kâmilidir. Zatı bütün kemalleri camidir. Varlık ise binefsihi bir kemaldir. Binaen-

aleyh onda da bu kemal vardır. Bu kemal, alelâde bir fikirden, zihinde hâsıl olan bir düşünceden ibaret değildir. Haricen ve filen mevcut bir hakikattir. Bunun üzerine pek ziyade münakaşa olunmuştur. Ve bunlar, *Kant* tarafından, pek mükemmel bir tarzda izah edilmiştir. Maamafih basit bir mefhumdan, zihinde hâsıl bir adi tasavvurdan bir varlığı çıkarmağa imkân yoktur.— bizim ruhumuzda, *Descartes* diyor ki, nâmütenâhî ve kemal mefhumları vardır. Bunlar, ne bizim şuur hallerimizin inkişafı ile, ne de bizi ihata eden tabiatın müşahedesile istihsal olunamaz. Bunlar, ancak kendilerini bize ilham edecek bir vücudun varlığı ile izah olunabilir. Çünkü o vücut bizzat nâmütenâhîdir ve kemale sahiptir. Bu sıfatlarını mahlûkuna da isal ile bildirir. Binaenaleyh bu diğer iki delil, zatı ilâhîyi bizim nâmütenâhî ve kemal mefhumlarımızın faili gibi telâkki eder.

67. Bedahetin mısradaki ve miyarı — Düşünüyorum demek ki varım, kaziyesinde olduğu gibi, bir tasavvurun, bir fikrin hakka mutabakatı vuzuhile tezahür eder. *Descartes* diyor ki: «Vazıhan görüyoruz ki düşünmek için mevcut olmak lâzımdır.»

Bu bedahet, şimdi de vücudu barî ile meşruiyet kazanır. «Bütün tasavvuratımız Allaktan geldiğinden, ve bu itibarla vazih olduğundan, ancak sadık olabilirler.» Onların sadık olmamaları membalarının meşkûkiyetini istilzam eder. Burada bir devir vardır. Çünkü vücudu barîyi vazih tasavvurlarla ve bunların da kıymetini Allahın sadıkiyetile, doğruluğu ile ispat ediyor.

68. Hususî mabadettabiiye — Allah, biri diğेरinden farklı olarak, ruh ile bedenden ibaret, iki cevher yaratmıştır. Tarikî şek ile, şahsımızdan bütün cismanî ve mahsus sıfatları tarhedersek, o halde ruh nedir? Düşünceden başka birşey değildir. Ruh, düşünen bir varlıktır. Bedenin bütün zahirî keyfiyetleri, renk, suret, ses, koku değışen ve muvakkat şeylerdir: Tek bir vasıf daima lâbüttür. Bu da tahayyülden ibarettir. Cisim, ancak mütehayyiz olan birşeyden ibarettir. Bu iki cevher, yek-diğेरinden mutlak surette farklıdır. *Descartes* ruh ile beden arasında bir uçurum görüyor; bu, onlar arasında karşılıklı münasebetleri anlamağa mâni olur.

69. Cüz'î İlimler — Ruh felsefesi bedenden müstakil olarak mülâhaza olunmuş ruhun ameliyelerini mütalea eder. *Descartes*in bu bapta en ziyade alâka uyandıran mütaleası hükme dair olan nazariyesidir. Bu, sırf zihni bir ameliye değildir. İcap ve tasdik, iradeye tabidir. Akılının hududunu tecavüz eden bu iradeden hata hâsıl olur. Bunu evvelce gördük.

Tabiiyat, binefsihi mülâhaza olunmuş cisimlerin mütaleasıdır. *Descartes* tabiiyatının en ziyade alâka uyandıran mebdeleri halânın inkârı, âlemin gayri mahsur tahayyüzü, maddenin ataleti, girdaplar nazariyesidir. Tamamen melâ olan bir âlemde, her tahayyüz bir cisim olduğundan, hareket ancak devranî olarak vukua gelir. Nihayet bütün tecrübî ruhiyat diyebileceğimiz bir tetkik, beden ile ruhun münasebetlerini araştırır. Bilhassa infiallerin mütaleasına taallük eder.

70. **Descartesin felsefesi** — Bütün eseri insana yakın ifade edecek bir tabiiyatın ve bilhassa bir riyazî tabiiyatın tesisine doğru teveccüh etmiştir. İlimleri sulta tarikından halâs etmiş, hâdiselerin riyazî izahında mevcut meziyeti göstermiştir. Bu izah bugün bile devam etmektedir. Hattâ denilebilir ki tabiiyatçılar ve kimyacılar heryerde kendisinin talebesidir. İlmî istidlâlin mahiyetini göstererek, bize ancak vakıaların müşahedesini öğreten *Baconn* eserini ikmal eylemiştir.

Descartes'in Talebesi

71. Descartes'in Hasımları — Bu felsefenin pek mühim tesiri olmuştur. XVII inci asrın bütün felsefi mü-taleaları, onun mezhebine hücum etmek veya onu müda-faa eylemek üzere vücuda gelmiştir. Hasımları arasında evvelâ *Voetius* isminde bir Holandalı filozof, sonra *Hobbes* (1588-1649) gibi *Baconun* talebesi İngiliz filozof-larını buluyoruz. Nihayet *Gassandi* (1592-1655), herne kadar bir papaz ise de, *Épicurein* maddeciliğini yenilemek istedi ve *Descartesin* fitrî tasavvurlarına, *Aristonun* fel-sefesine şiddetle hücum etti ve şöhret kazandı. Ortaya koyduğu ihsasçılık mezhebi, muasır ihtibarcılığın hareket noktası ve esasıdır.

72. Descartes'in bilâvasıta Talebeleri — Evvelâ Holanda Darülfünunlarında, *Utrecht* de, *Leyde* de, *Gro-ning* de inkişaf eden *Descartes* mezhebi, Fransada, da-rülfünun tedrisatında değil, ilim ve edebiyata mensup olanların mütalea ve muhaverelerinde intişar etti. Üstadın iki sınıf talebesi oldu. Bir kısmı kendisinin mezhebini hiçbir suretle tadil etmeksizin neşrettiler. Diğerleri şahsı

düşüncelerle onun şeklini değiştirdiler. *Port-Royal*(1) münzevileri, birinciler arasında mühim bir mevki işgal eder. Onların hepsi de *Pascal* gibi şüpheli olmaktan uzaktır. Onlar ilmî tecrübeler yapıp yeni mezhebi müdafaa ediyorlar. *Port-Royal* mantığı başlıca olarak *Arnauld* ile *Nicole* tarafından yazıldı. İki mukaddime, ilimlerde, felsefede yeni ruhun eski ruha karşı bir tezahürü gibidir. Bütün düşünmek san'ati, bedahet veya fikirlerde vuzuh düsturunun bir müdafaasıdır. İki müellif bütün yakınlığı bu iki esasa irca eder.

Arnauld Büyük lâkabile şöhret bulmuştur. *Sorbonne*de ders veren meşhur müderrislerdendir ve Fransız ilâhiyatçılarından. Pariste doğmuş ve Bürükselde ölmüştür. *Jesuitelere* karşı *Jansenius* taraftarlarının müdafiidir. *Nicole* ile birlikte mantık (1662) ve *Lancelot* ile sarf ve nahiv yazmıştır (1627-1700).

Bossuet Meşhur Fransız üsküfüdür. (1627-1704) ve kilise hatibidir. Mukaddes kitapların kıraat ile beslenmiş, ulvî ve

(1) Saint Bernard Port-Royal tarikatına mensup kadınlar diridir. 1204 tarihinde tesis olunmuştur. Cemaat son derece gevşek olduğundan, rahibe Arnaud tarafından 1608 de ıslahata başlandı. 1626 da camaat Parise naklolundu. 1636 da müdür olarak Janseniusun dostlarından Duvergier de Hauraune intihap olundu. Bu suretle Jansenius taraftarlarının ocağı halini aldı. Etrafında birtakım münzeviler toplandı. De Sacy, Nicole, Arnauld, Lancelot bunlardandır, bir küçük medrese vücuda getirdiler ve burada okutmak üzere kitaplar telif ettiler. Bunlardan sarf ve nahiv ile mantık meşhurdur. Meşhur Pascal da 1654 te kendilerine iltihak etti. Pariste olan kısım, 1790 tarihine kadar devam eylemiştir.

mülhem bir üslûbu vardır. Mevızaları kürsü belâğatinin en yüksek abidelerindedir. Hükümdarın oğluna mürebbi tayin olunmuş, onun için, umumî tarihe dair nutkunu, Kitabı Mukaddesten çıkarılmış siyasiyatını yazmıştır. Bu eserinde Hükümdarların ilâhî hukukunu müdafaa etmiştir. Vefatından sonra neşrolunan birçok eserlerinde, iradei cüz'iyesinde, (1710), mantığında, (1726). Allaha ve nefse marifetinde (1722) *Descartesciliği* müdafaa eder. Bu son eser, ruh ile beden münasebetlerine dair meraklı bir tetkiki ihtiva eder. *Aristonun* en derin düşüncelerini *Descartesciliğe* bağlamak cihetini araştırır. Ona karşı da hayvanların düşüncesini ve şuurunu ortaya kor.

Fénélen (1651-1715) (1) ilâhiyata ait meselelerde herne kadar *Bossuetye* muarız ise de, felsefî münakaşalarda ona yaklaşır. Vücudu barî isimli eseri *Descartesin* delillerini tekrar eder, fakat onun hazfettiği eski gaf illetler delilini uzun uzadıya tevsî ederek, ona ilâve eder.

73. Malebranche — *Descartesin* uzaklaşmış talebesinden ikinci zümrede üç büyük isim vardır. Bunlar da *Malebranche*, *Spinoza*, *Leibniz* dir.

Malebranche, Kardinal *bérulle* tarafından tesis edilmiş ve ilmî tettebbülere hayatını hasredecek rahiplere mahsus bulunmuş *aratoire* meclisinde rahipti (1638-1715) Başlıca eserleri tarika dair nutkun pek geniş surette tevsiiinden ibaret olan *Hakikatın taharrisi* ve *mabadet-tabiiyeye dair musahabeler*, *Hıristiyanî murakabeler*, *tabiat ve inayeti rabbaniyedir*. Kendisi hıristiyan rahibi ve *Descartésçi* filozof olduğundan vahye iman ile şahsî

(1) Mûra: Mustafa Namık. Yunan terbiyecileri, sayfa 52

bedahet mebdini telif etmek cihetini araştırır. Buna varmak için, insanın akli bizzat vahiy gibi, tamamen Allah tarafından sevkedilmek, mülhem olmak esasını kabul eder. Hiçbir mahlûkta ne kuvvet ve ne de teşebbüs vardır. Yalnız Allah müessirdir, yalnız hakikî illet odur; bizim iradelerimiz ve tabîi hâdiseler birtakım adi illetlerden ibarettir, Allahın failiyeti onların vesilesile tezahür eder. Yalnız Allah düşünür ve biz Allahı rüyet etmek vasıtasile düşünürüz. Kendi ihsaslarımızı, kendi fikirlerimizi kendinde görmeğe Allah müsaade eder.

Hakikatin taharrisi, muharririn en mühim eseridir. Burada *Saint-Augustinin* mabadettabiiyesile *Descartesin* tabiiyatını telif etmeğe çalışır; hatalarımızın sebeplerinden, bizi hakikata götürecektir hakikî tarikten bahseder.

74. Spinoza — *Descartesin* bilâvasıta iki talebesile, *Goelinx* ve *Clauberg*(1) ile başlamış, *Malebranche* ile pek ziyade inkişaf etmiş olan vahdeti vücut, *Spinazanın* eserlerinde kat'î ifadesini buluyor. Bu filozof, 1632 tarihinde, Portekizli bir yahudi aileden Amsterdamda doğdu. 1677 de La Hayede öldü. Başlıca eserleri şunlardır: *İlâhî siyasiyat*; vahyolunmuş dinlere ve ilahî hukuk siyaseti mebdine karşı açılmış bir büyük münakaşadır. *Ahlâk*; burada davayı nazariyeler ve lâzimler vasıtasile, yani *Descartesin* riyazî tarikini ifrata vardiirmek suretile, "Hendeseçiler tarzında,, bütün felsefeyi mütalea eder. Cevherin, yani Allahın "kendi kendine mevcut olabilir

(1) *Clauberg* (Jean) — Alman filozofu (1622-1665) *Descartes* felsefesinin Almanyada intişarına çalışmıştır.

ve anlaşılabilir vücut,, un tarifi, bütün mezhebinin mebedidir. Âlemin bidayetinde bir ilâhî kâmil vardır. Her türlü noksandan münezzehe bir Allah mevcuttur. Kendisi nâmütenâhî sıfatlarla taayyün etmiş bir cevheri vaciptir. âlem, talil suretile ve vasitasile, bu ilk cevherden kendi kendine zuhûr eder. Bir netice mukaddemesinden çıktığı, onun zarurî eseri ve mahsulü olduğu gibi, âlem de ondan neş'et eder. Burada kâinat, mantikî bir talilde, mukaddeme ile neticeler arasında mevcut olan, bir kat'î vahdeti haizdir.

Allahın nâmütenahi sıfatlarından herbiri de bizatihi nâmütenahidir, Biz bu sıfatlardan ancak ikisini tanıyoruz. Bunlar da tahayyüz ile düşünmeden ibarettir. Sıfatlar tavırlara ayrılır. Bunların da adedi nâmütenahidir, fakat bunlardan herbiri mütenehi değildir. Düşüncenin tavırları ruhlardan, tahayyüzün tavırları da cisimlerden ibarettir. İnsan, bu mezhebe göre, bir düşünce tavrile ittihat etmiş bir ilâhî tahayyüzden ibarettir. Böyle bir mezhepte, her şey hendesî ve mukadderdir. Kâninatta ne gayet, ne de ihtiyar vardır, her şey zaruret tahtında vakidir. Maamafih filozof, mezhebinde ahlâka pek yüksek bir mevki verir. İnsan, düşüncesinin cehtile, nevama ilâhî ezeliyet mertebesine erişebilir.

Leibniz felsefesi

75. Leibnizin hayatı — Alman filozoflarının en meşhurlarından biri olan *Leibniz*, bilvasıta bir tarzla *Descartés*ciliğe bağlanır, büyük bir felsefi medresenin hareket noktası olur.

1648 de Leipzigde doğmuştur. 1716 da Hanevrede ölmüştür. Pek karışık olan hayatı *Descartés* gibi üç devre ayrılır. 1- 1646-1672. -her türlü mevzular üzerinde ilk mütalealarının devridir. İlahiyat, hukuk, riyaziyat öğrenmiştir. 2- 1671-1676.- Fransa ve İngilterede seyahat devridir. 3. 1676-1716. -*Hanovre* de kalarak *Duca jean-Frédéric* in hafızı kütüplük ve müşavirlik vazifelerini yapıyor.

76. Leibnizin başlıca eserleri — Mukayese olunabileceği *Aristo* gibi, o da zamanının malûm olan ekseri ilimlerine dair pek mühim eserler yazmıştır. Riyaziyatta da meşhurdur. *Newton*(1) ile nâmütenâhî hesabı icat

(1) *Newton* (İsaac) — İngiliz riyaziyat, tabiiyat, heyet âlimi ve filozofu. Londrada ölmüştür (1642-1727). Cazibei umumiye kanunlarını keşfetmek, ziyanın inhilâlini izah etmek suretile, hendeseye, kemmiyatı mütehavvilenin tefazulî ussune dair mesasile ölmezler sırasına girmiştir. Leibnizin tefazulî hesabı icat ettiği anda, bunun ilk kaide- lerini koymuştur.

etmek şerefine iştirak eder. Katoliklik ile Protestanlığın ittihadını *Bossuet* ile münakaşa edecek kadar İlâhiyatta malûmatı geniştir. Aynı zamanda müverrihtir ve hukuk âlimidir. Felsefî eserlerinden şunları zikredebiliriz: 1 Umumî mabadettabiye ye ait olanlar A. İlk felsefenin ıslahı ve cevher mefhumu 1695. B. Yeni tabiat mezhebi ve cevherlerin irtibatı. C. Vehidiyat 1714. Filozofun en meşhur eseridir. Burada birkaç sayfa içinde felsefesinin mebdeleri, vahideler nazariyesi, ve ezeli ahenk nazariyesi izah olunmuştur. D. Tabiatın ve inâyeti İlâhiyenin mebdeleri. Burada bütün mezhebin bir izahı vardır.

2. Ruhیات meselelerine dair mütalealarını beyan için A. Meşhur bir İngiliz filozofunun, *Locke*ın bir eserini münakaşa etti: «İnsan akîlesine dair kalem tecrübeleri» ne mukabil «İnsan akîlesine dair yeni kalem tecrübelerini» yazdı. Bu kitap, ihsasçılığın bir tenkididir. *Locke*ın «Akile de hiçbir şey yoktur ki daha evvelce hasselerde olmasın» düsturuna *Leibniz* şu mühim kaydı ilâve ediyor « Bizzat akileden maada » — 1704 te ikmal olunan bu eser, Filozofun vefatından pek çok sonra, 1765 te neşrolundu. B. Kısa cümlelerden mürekkep bir muhaveresinde fıkra fıkra İngiliz filozofunun eserini tenkit etti. Burada *Philalète* ile *Locke*, *Théophile* ile *Leibniz* temsil olunur.

3. A. Akıl ile imanın mutabakatına dair nutku. B. Bilhassa İlâhiyatı, 1710. Vücudu ilâhiye ve inayeti rab-baniye ye dair tetebbûlerini ihtiva eder.

Burada nikbinliğe, herşeyi iyi görmeğe ve bulmağa

dair nazariyesini ortaya kor. Şer insanda ihtiyarın, fiilinde muhtar olmanın bir neticesidir.

77. Cevher nazariyesi, vehideler — Cisimlerin cevheri, *Descartes*in farzettığı gibi, basit bir tahayyüzden ibaret olamaz. Böyle olduğu takdirde, halâ ile, boşlukla karışmış olur, mukavemeti izah edemez; Gayrı mahsur surette kabili taksim olur. *Leibniz*, madde hakkında, mihanikçiliğe nisbetle, pek derin olan bir yeni düşünüş öne sürmüştür. Cisimlerin mebdei, vahide, bir hakikî unsur, mutlak surette taksim olunamaz bir vahdet olmalıdır. Binaenaleyh bu vahide, *Épicurein* zerresi olamaz. Çünkü bunun bir sureti ve bir tahayyüzü vardır. Binaenaleyh kabili taksimdir. Çünkü âlemde hakikî olan yalnız şuur vakıasıdır, ihsas ile fiildir. Bizim bildiğimiz ve tanıdığımız yegâne hakikat budur. Binaenaleyh maddeyi filen mevcut bir varlık gibi kabul etmemelidir. Veyahut onun vücudunu kabul etmek lâzımsa, onu şuur vakıası enmuzeci üzere, bunu nümune ittihaz ederek tasarlamalıdır.

Filozof, bu suretle birtakım vahdetler tasarladı. Bunların bir arada toplanışı cisimleri teşkil eder. Fakat bu vahdetler, hakikaten ve filen inkısam etmemiş olmak için, tahayyüzden, mekân dahilinde bir mahal işgal etmek vasfından mahrumdur. Bunlar düşüncenin vahdetleridir. Bunlar iki zatî vasfı haiz bir şuurdur. Bunlardan biri idraktır veya haircî eşyaya marifettir, ihsastır. Diğeri teşehhi veya arzudur. Bu da inkişaf ve tekemmüle karşı temayülden ibarettir. Bu suretle tasarlanan vehidelerin

hepsi de mûsavi değildir. Bunlar bir silsilei meratip teşkil eder. Kendisinde ancak bir şuur gölgesi, pek silik ve müphem derecede şuur olan vücuttan insanın şahsını teşkil eden vehideye, Allahtan ibaret olan en mükemmel ve en yüksek vehideye kadar, bu vehideler arasında nâmütenâhî dereceler vardır. Binaenaleyh cisimler ile ruhlar, birbirinden mahiyet itibarile değil, fakat yalnız kemal dereceleriyle ayrılmıştır. Binaenaleyh bazı vehideler insanın ruhuna faiktir ve bizzat ülûhiyet te başka bir mahiyette değildir, yalnız bu vehidelerin en âlisidir. Diğerleri insanlardan aşağıdır; meselâ hayvanların bizden aşağı ruhları vardır. Nebatlar daha aşağıdır; bizzat maddî cisimler yekdiğerine müşabih vehidelerden mürekkeptir, fakat okadar aşağı şuurları vardır ki «İnsan ruhları onlara nisbetle alihat gibidir.»

Vehideler biribiri üzerine tesir etmez. *Melebranehe* gibi, *Leibniz* de ruhun beden üzerine ve bir bedenin diğeri üzerine bilâvasıta tesirini kabul etmez. Fakat bu filozofun zannettiği gibi, Allahın her hareketi bir diğeri vesilesile tayin ve icap ettiğini farzedecek yerde, Allahın bir ezeli ahenk vücuda getirdiğine ve safil vehidenin inkişafını bir âli vehidenin inkişafı üzere nizam altına aldığına itikat ediyor. Bu suretle toplanan vehideler, en yüksek vehide tarafından tayin ve icap olunduklarından, cisimleri ve zihayat vücutları teşkil ederler.

Böyle bir mezhebin pek ziyade farazî olduğunda, haricen ve filen tahakkuk imkânlarını en az ihtiva ettiğinde şüphe yoktur. Bu fikri müdafaa için âli hayvanların

insan ile, safil hayvanlar ve nebatların âli hayvanlarla, bizzat madenî cisimlerin en iptidai nebatlar ve hayvanlarla mümaseletlerini göstererek, bir sıra mukayeseler yapılabilir. Mabadettabiye noktasından bu şamil kuvvetçilik, heryerde yalnız kuvveti görmek düşüncesi, en muazzam, zihin ile en iyi kavranılır mezheplerden biridir.

78. Bilgi nazariyesi — *Leibniz*, bu asrın bütün filozofları gibi, tasavvurların, fikirlerin menşei meseelsini tetkik eder. Bütün tasavvuratımızın ihsaslarımızdan geldiğini kabul eder. Sırf ihsasçı nazariyeye taraftar olmaz. *Descartes*in fitrî tasavvurlarını da tamamen kabul etmez. Her ikisi arasında bir mütevassıt vaziyet alır. Ruhumuzda doğarken fitrî temayüller, istidatlar vardır. Fakat bu temayüllerin şeklini tasavvurat haline koymak için tecrübe zarurîdir. Hulâsa orta zamanın bir meşhur hikmetini kabul eder. «Zihinde hiçbir şey yoktur ki daha evvelce hasselerde mevcut olmasın» Fakat onu pek malûm olduğu üzere şu suretle tahdit eder. «Bu bizzat zihin değilse.» Yani hasselerimiz, bize bizzat zihni, bizzat akıl bildiremez, belki akıl onlardan evvel mevcuttur. Hasselerin arkasında onları idare eden bir zihin, bir akıl vardır.

İnsanın bütün fikirleri şüphesiz ihsaslardan geliyor. Fakat bu ihsaslar, zihne has kanunlara tevfikân zihin tarafından tertip olunmalı, yapılp işlenmeli, terkip edilmelidir. Binaenaleyh Alman filozofu, İngiliz filozofu *Locke* ile Fransız filozofu *Descartes*ı telif etmiş olur.

Akılın esasi mebdeleri ikidir. Biri ayniyet veya tenakuz

mebdeidir. Umuru mümkineyi düşünmeyi nizam altına alır. Diğer i illeti kâfiye mebdeidir. Hakikî umuru düşünmeyi nizam altına alır.

79. İlet i kâfiye mebdei — Bu mebde, şu suretle ifade olunur: Her mevcut olan şeyin bir illeti vardır. Sebebi vücut, illet, bir şeyi binefsihi, kendi kendisile mümkün kılan, onu bizim için makul bir hale getiren sebep demektir. Biz herşeyi anlıyamıyoruz. Fakat herşeyin anlaşılabilceğini, izah olunabileceğini, herşeyin bir illeti olacağını, ihtimal bir gün, zihnimizin, veya ona kâfi bir zihnin, bugünden itibaren, bu illetleri, bu sebepleri keşfedebileceğini tasdik ediyoruz. İlet i kâfiye mebdeine, bu cihetle, küllî, şamil makuliyet mebdei demek te teklif olunmuştur.

Bu mebde, görülüyor ki, bir tahlili hüküm ile ifade olunuyor. Burada mahmul, faraziyenin mevzuu olan hâdiseye bir illet mefhumu ilâve ediyor.

80. Ayniyet mebdei — Bu mebde, şu suretle ifade olunur: birşey ne ise ondan ibarettir. $A = A$ dır. vaki vakidir, yani var ise vardır. Bu ayniyet mebdeine, bilâvasıta olarak, doğrudan doğruya tenakuz mebdei de merbut bulunur. Bizde bunu «İçtimaî nakizeyi lâzımgelir» suretinde ifade ederler. O da şu suretle beyan olunur. Bir şey olduğundan başka şey değildir. A, la A değildir. Bir şey hem vaki, hem gayrivaki olamaz. Vaki, gayrivaki değildir. Gayri vaki, vaki değildir. Yani var ise yok olamaz, yok ise varolamaz. Düsturları da bunun

bizim mantık kitaplarında ifadeleridir [1]. Buna salisi hariç mebdei de ilâve olunabilir. O da şu suretle ifade olunur: İki mütenakız had arasında bir mutavassıt had yoktur. Yani birşey mevcut ise madum değildir, madum ise mevcut değildir. Adem ile vücudun ortası, yani ikisi ortasında üçüncü bir hal yoktur demektir.

Tenakuz mebdei, evvelâ *Aristo* tarafından ifade olunmuştur. Bunun ilk defa olarak ehemmiyetini işaret eden Yunan filozofudur: «Aynı şey aynı zamanda ve aynı nisbet tahtında, aynı mevzuda hem mevcut ve hem gayri mevcut olamaz.» hem icap ve hem selbedilemez. edilirse, biri sadık ve diğeri kâzip olur. Riyaziyatın bütün mütearifeleri ayniyet ve lâtenakuz mebdeinden çıkar. [2] Meselâ «Kül, cüzünden daha büyüktür.» kaziyesini ele alalım. Bu, diğeri tabirle, kül, cüzülerinin mecmuudur demektir. Çünkü hepsinden büyük olan cüzü, nekadar büyük olursa olsun, cüzülerin mecmuundan ibarettir. Fakat kül cüzülerin mecmuudur demek, kül, küldür demektir. Çünkü cüzülerin yekûnu, tarif iktızası, elbette mecmuundan ibarettir. Bir üçüncü kemiyete müsavi iki kemiyet birbirine müsavidir kaziyesi de böyledir. $B = A$ dır. $B = C$ dir. Binaenaleyh $A = C$ dir. Çünkü A,B nin aynıdır. O halde B nin aynı olan C de A nın aynıdır; çünkü B veya A aynı şeydir. Riyazî mütearifeler, bu cihetle, ayniyyet mebdeinin lâzîmelerin-başka birşey değildir.

[1] Mûra: Cevdet Paşa, Miyarı Sedat, sayıfa 115, 116.

[2] Mûra: Mustafa Namık, mantık, sayıfa: 43,44.

Alman filozofu, biri mümkünâtı ve diğeri mevcudatı nizam altına alan bu iki mebdei aklın esası görüyor.

81. Allah nazariyesi — Leibniz, Allahın vücudunu hemen *Descartesin* aynı delillerle ispat ediyor. Yalnız vehidelerin silsilei meratibi mefhumundan çıkarılmış bir delil ile, ezeli ahenk için bir ilk nâzım zaruretine müstenit bir delil ikame ediyor. Âlemin halkının *Spinoza* gibi, bilhendese zarurî olduğunu kabul etmiyor. Kezalik *Descartesin* dediği gibi, onun tamamen muhtar ve gayri müteayyen bir surette vücuda geldiğine de kail olmuyor. Allah, *Leibnizin* mezhebine nazaran, ayniyet mebdei kanunlarına göre, vücudu mümkün olan müteaddit alemler tasarlamıştır ve illeti kâfiye ve eslah mebdeine göre, bu mümkün olan alemler arasından intihapta bulunmuştur. Böyle bir alemde, ihtiyar ancak pek zayıf derecede olarak mevcuttur. İnsanın fiilleri yalnız tavîdir ve zihne mukarindir. Allahın intihabı meşru ve muhik olabilmek için, onun intihap ettiği alem, vücudu mümkün olan alemlerin en âlâsı olmalıdır. Nikbinliğe dair nazariyesinde, bu alemde mevcut olan şerri, mabadettabî şerri veya noksanı, manevî şerri veya günahı, maddî şerri veya elemi izah etmek cihetini araştırır. Bir cüzün noksanı onun dahil olduğu mecmuun saadeti için zarurî bir şart olarak mülâhaza olunmuştur. Alem, ancak külliyeti dahilinde, zaman ve mekân zarfında kemali haizdir, ferdi ıstıraplar bu küllî ve âlemşümül kemalin manasız şartları gibi gösterilmiştir. Hulâsa *Descartesin* mabaadettabîyesini en yüksek derecesile tamamlar ve genişletir.

XVIII inci asır felsefesi

82. Umumî vasıfları — Bu asrın felsefesi, bundan evvelki devirde olduğu gibi, yalnız Fransada toplanmış değildir. İngiltere, fransa, Almanya olmak üzere, üç muhtelif memlekette inkişaf eder. İngilterede; *Baconın* ilhamı altında olarak, ihtibarî vasfını muhafaza eder ve ruh hâdiselerine tavsifi ve tecrübî tarıkı tatbik eder. Fransada filozoflar, artık *Descartesin* mabadettabiyyeci an'anelerini takip etmezler, bilhassa ahlâkî ve siyasi meselelerle meşgul olurlar. Alman felsefesinin mümeyyizi bilhassa *Kantla* başlamış olan büyük tenkitçi islahattır.

İngiliz felsefesi

83. Lockeın hayatı ve eserleri — Bu filozof (1632-1705) evvelâ Oxfordda ilâhiyat tahsil ve tedris etti. *Baconu* okuduktan sonra, tabii ilimlerin ve tıbbın mütalesasına girişti. Ahlâkî ve siyasi meselelere dair bazı

eserler neşretti. Fakat başlıca eseri *İnsanın akilesine dair kalem tecrübeleridir*. Bir dostun talebile yazılmış olan bu tecrübelerin maksadı, insan zihninin kuvvetlerini ve hududunu vazıhan tayin ederek şüpheciliği münakaşa etmekte.

Burada fitrî mefhumların vücudunu reddeder ve bunların yegâne illetini ihsaslarda ve teemmülde araştırır.

84. Ahlâk felsefesi. — *Lockeun* ahlâka ait küçük eserlerinde ilâhiyata dair bazı tetkikler görülür. Bunlar da XVIII inci asrın mümeyyizesi olan hür düşünce tezahür eder.

Devlete dair yazılarında medenî hükûmetin vazifelerini gösterir. İleride *Rousseaunun* yapacağı gibi, bir içtimaî mukaveleden bahseder ve inkılâp hukukunun nazariyesini kurar. Hâkim olan yalnız millettir. Kendisinin başına geçirdiği hükümdar kanunları ihlâl ederse, millet onu tahtından indirebilir ve onu adi bir şahıs gibi cezalandırabilir. Bu eser denilebilir ki *Rousseau* ile *Montésquieu*yi hazırlar.

Nihayet *Rabelais*(1) ile *Montaignden* sonra terbiye na-

(1) *Rabelais* — Fransız muharriri 1553 te Pariste ölmüştür. On beş sene beline ip bağlıyan Saint Francois rahiplerinden olmuştur. Montpellier de hekimlik yapmıştır, teşrih dersi vermiştir. Muhtelif vesilelerle İtalyada seyahat etmiştir. *Gargantua* ve *Pantagruel* isimli eserlerin müellifidir. Bunlar yalnız üslûp ve lisan itibarile değil, şüpcilikleriyle ve çılğunca hayallerile de meşhurdur. Burada yüksek bir tenkit, insaniyete karşı pek canlı bir muhabbet, adalete karşı adeta ihtiras derecesinde bir merbutiyet, hakikî ilme karşı ibadet hiss olunur. Garip ve cür'etkâr eserlerini neşretmek için pek ihtiyatlı hareket etmiştir. Birçok noktalarda inkılâpçı bir ruh taşımıştır. Medresecilikten, avare düşüncelerden nefret eder, Tabiate karşı büyük bir hayranlık duyar.

zariyesini bir düstur haline getirmeğe ilk çalışanlardan biridir. Bu mevzua dair eserinde, bilhassa talebe için daha çok teşebbüs kabiliyeti ve salâhiyeti araştırır. Burada kitabı *Émilein* mübeşşiri bulunur.

85. Lockeın ruhiyatı — Akileye dair olan kalem tecrübelerinde, kıymetlerini tayin etmek için, tasavvurlarımızın menşeiini araştırır. *Descartésin* fitrî tasavvurlarını kabul etmez. Çünkü bu mebdeler ona göre, ne zarurîdir ve ne de küllîdir, yani âlemşümlüdür. Tasavvurlar iki pınardan, iki müşahede tarikandan neş'et eder. Biri haricî müşahede veya ihsastır. Diğeri dahilî müşahede veya teemmüldür.

Tasavvurlarımızın menşelerini beyan ettikten sonra, onların lisan vasıtasile ifadelerini ve inkişaflarını tetkik eder. Kendisine pek haklı olarak İngilterede pek ziyade inkişaf eden tavsifî ruhiyatın babası gibi bakılır.

86. Berkeley — İrlandada doğmuştur. (1684-1753) Cloyne piskoposluğunda bulunmuştur. *Lockeın* mezhebinde mevcut misalcilik tohumlarını tevsi etti. «Yeni rüiyet nazariyesi», «İnsan bilgisinin mebdeleri» «Hilâs ile Phylonöüs arasında muhavere» isimli eserlerinde bizim bizzat maddeyi görmek değil, belki onun zihnımızde bir istihzarına, ruh kanunlarına göre inşa olunmuş suretine malik olduğumuzu ispat ediyor.

Bütün zavahiri izah için, bu suret kendi kendine kâfi geliyor ve binaenaleyh maddî cisimlerin haricî şeniyetine inanmak faydasız bulunuyor.

87. Misalcilik, Hakikatçilik .— İngiliz filozofunun

fikrini iyice anlamak için, onu muarız olduğu hakikatçilikle karşılaştırmalıdır. Birincisi, akaitçilerin İnadiye ve ikincisi Ehli hak dedikleri mezheptir.

Hernekadar akilemizin sudukiyyeti, doğru ve gerçek oluşu, kabul edilmiş ise de, düşüncelerimiz ruhumuzun haricinde bir hakikati haiz midir, bizimharicimizde hakikaten mevcut olan varlıklarla tekabül ederek, onların bir ifadesi olur mu? Suali her zaman zihne varit olur. Bu suale felsefe, iki büyük mezheple cevap vermiştir. Biri misalcilik, diğeri hakikatçiliktir.

Bir mezhep, ruhumuz haricinde düşüncenin kıymetini inkâr ederse, eşyayı nefsin tasavvurundan, kendinde nakşolan suretten, hayalden başka birşey görmezse, misalcidir. Eşya, bu mezhebe göre, ancak ruhumuzda mevcuttur, ruhumuz itibarile mevcuttur, tarafımızdan idrak olunmaları itibarile mevcuttur. Eşya, hakikatçiliğe göre, bilâkis, bize tâbi değildir; tasavvurlarımız, fikirlerimiz, bizden mustakil olan eşyayı da azçok sıhhatle irae ve ifade eder. Biz kendilerini tanımasak, idrak etmesek bile, bu eşya mevcuttur.

88. Berkeley nin Misalciliği — Misalcilerin haricî eşyayı inkârları müsavi değildir. Bunun için onların mezheplerinde müteaddit şekiller ve müteaddit dereceler vardır.

İngiliz filozofu idrakin haricî âlemde ihlâl etmek, bir mahal göstemek suretile arz eylediği maddî cisimlerin mevcudiyetini şüpheli görmekte iktifa eder. Bu cisimlerin hassalarına ve mevcudiyetine dair haiz olduğumuz bütün

suretlere, ihsaslara ve bu ihsaslar üzerinde tarafımızdan vaki olan tefekkürlere, teemmüllere medyun olduğumuzu ispat eder. Bütün bu hâdiseler ruhîdir, derunîdir. Bunlar bize, eşyanın haricî hakikatine dair birşey öğretmez. Binaenaleyh yalnız ruhların mevcut olduğuna ve maddî cisimlerin bulunmadığına inanır. Bu mezhebe, pek haklı olarak maddesizcilik denilmiştir. Çünkü maddenin vücudunu tamamen inkâr eder.

89. Humein felsefesi — *David Hume* (1711-1776). *Berkeley* den daha ileri gidiyor. «İnsanın mahiyeti», «İnsan akilesine dair taharriyat», «Kalem tecrübeleri» isimli eserlerinde, bütün malûmatımızın ihsaslara ve hayallere irca olduğunu ispat ediyor. Bizim etrafımızı ihata eden ruhlar, hattâ bizzat kendi ruhumuz, filozof diyor ki, haricî âlemin cisimleri tarzında bize malûm oluyor. Hiçbir şey binefsihi malûm olmaz. Biz eşyanın hakikatine, mahiyetine nüfuz edemeyiz. Bizde ancak onları istihzar eder görünen birtakım suretler, zihnî şekiller vardır. Eşya bizde hâsıl ettiği sureti zihniye ile malûm olur. Cisimleri istihzar eden zihnî suretlere bir afakî hakikat atfetmemek lâzım geldiği gibi, ruhları istihzar eden suretlere karşı da aynı veçhile hareket etmek lâzımdır. Binaenaleyh yalnız maddeyi inkâr etmek lâzım gelmez, bizzat düşünen ruhları ve ulûhiyeti de inkâr etmek icap eder. İnsanların ruhları, bizzat kendi ruhumuz, hattâ Allah, ancak düşünce olmak itibarile mevcuttur: Yoksa hakikî ve zatında müstakil mevcudat gibi var değildir. Kâinatta mevcut olan bir şey varsa,

o da bizim ruhî hâdiselerimizdir, bunlar arasında hiçbir rabîta ve alâka yoktur. Bunlar adeta halâ içinde, bir boşluk dahilinde dalgalanır. Biz cisimlerle ruhları olduğu gibi, hiçbir mevcudu da bilmeyiz. Bu mezhebe mutlak hâdisecilik derler.

Ahlâkî, siyasi ve edebî kalem tecrübelerinde yeni fikirler ve alâka uyandırıcı görüşler vardır. Hattâ siyasiyatın bir ilim şekline konulabileceğinden de bahseder. (1742 - 1752)

90. İngiliz ahlâkçıları — Aynı devirde meşhur iktisatçı *Adam Smith* (1723-1790). Milletlerin servetinin inkişafı hakkında alâka uyandırıcı bir kitap neşrediyor. Tecazüp hâdisesini tahlil ile bundan bir ihtisas ahlâkî çıkarmak teşebbüsüne girişiyor.

İş servetin membaı telâkki olunmuştur. Kıymet, arzla talebe istinat ettirilmiştir. Ticaretin her türlü memnuatı kaldırılmıştır. Rekabet, iktisadın mebdelerinden biri haline getirilmiştir. Mezhebinin en esaslı noktaları bunlardır.

91. Tecazüp ahlâkı — Tecazüp (1) tedai ve muhayyileyle bağı ve pek ziyade şumullü bir vakıdır. Biz, mümasil bir nevi ihtisasın sureti mün'akisesile, diğer kimselerin lezzet ve elemelerini bizzat kendi içimizde duymak suretile, başkalarında hâsıl olan hâdiseleri anlıyoruz. Tezahürlerini gördüğümüz ihtisasları sahiplerile adeta bölüşmek istidadında bulunuyoruz. Önümüzde bulunan bir kimseyle tamamen tecazüplendiğimiz vakit,

onun fiili, bu filozofa göre, bize iyi görünüyor, ve onu takdire lâyık buluyoruz. Bilâkis, bir fiil ve hareketin sebep olduğu ihtisasları bölüşmediğimiz vakit, bu fiil ve hareket bize kötü görünüyor, onu kötölemiş oluyoruz. Kendimizde duyduğumuz veya başkasında hâsıl ettiğimiz tecazüp, o fiillere attığımız kıymetin, onları işliyen kimsede meziyetin veya meziyetsizliğin mikyasıdır.

Bizzat kendi fiillerimize gelince, onları da bilâvasıta takdir etmiyoruz. Belki diğer kimselerin bize karşı duydukları tecazüp ve tenaküre, muhabbet veya nefrete göre, adeta bir aynada olduğu gibi, onlar hakkında hüküm veriyoruz. Bu ihtisasları bölüşüyoruz. Böylece bizzat kendi nefsimize karşı da bir muhabbet veya nefret kazanıyoruz. (1)

92. Lezzetlerin ilmi hesabı — *Jeromie Bentham* (1748-1832) *Hum*ın İhtibarcılığından birtakım ahlâkî neticeler çıkarıyor, ve şahsî menfaati, lezzetlerin hesabını fiillerimizin yağâne daiyesi gibi mülâhaza ediyor.

Bu suretle menfaat düşüncesini genişleterek içtimai vazifeleri hotkâmlık nazariyesi içine sokmuş oluyor. *Epicurein* ahlâkını tamamlayarak, lezzetler arasında nasıl intihapta bulunmak lâzım geldiğine dair ortaya kaideler koyuyor. Lezzetler yalnız şiddetleriyle değil, bir de diğer hassalarile yekdiğerinden temayüz eder. Bunları da göz önünde tutmak lâzımdır. Lezzetler, eleme yakın veya ondan uzak, eleme muhakkak veya şüpheli, elemenden saf veya onunla karışık, devamlı veya

(1) Mura: Mustafa Namılı, Ahlâk, S 133-136

gelip geçici olabilir. Bu noktadan elemlerden herbirini lezzetlerle karşılıklı olarak tetkik etmeli, bu muhtelif münasebetleri mezcederek san'at hayatını teşkil edecek kaideler ortaya koymalıdır. İşte lezzetlerin ilmî hesabı budur. Fakat filozof, lezzetlerin yeni bir keyfiyetini daha düşünüyor ve bunu mülâhaza edişile faydacı ahlâkı kökünden değiştirmiş oluyor. Bu da lezzetlerin feyiz ve bereketidir. Bir lezzet, bizzat kendimiz ve diğer kimseler için yeni lezzetlerin membaı ise, feyizlidir. Binaenaleyh kısır ve mahsulsüz lezzetlere feyizli lezzetleri tercih etmelidir. Yani diğerlerine vereceği sevinçleri, zevk ve safaları göz önünde tutmalıdır. Böylece başkalarının lezzetini düşünmekte hesaplarımıza girmelidir: Mümkün olduğu kadar en çoh insanlar için, mümkün olan en büyük lezzet.

93. İskoçya Medresesi — Pek başka bir ruh ile hareket eden diğer bir medrese bu mezheplere karşı harekete geçmek, umumî ve tabiî itikatları müdafaa etmek teşebbüsüne girişti. Bunun için kendisine ekseriya hissi selim medresesi derler. *Thomas Reid* (1710-1796) *dugald Stewart* (1753-1828), *William Hamilton* (1788-1846), İnsan ruhunun tasavvurat ve itikadatını kılı kırk yararcasına tavsif ediyorlar. Fakat bu hâdiselerin ne izahına girişiyorlar, ne de menşesine kadar çıkmak istiyorlar. Bunların Fransız iktitafçuları ve *Cousin* medresesi üzerinde pek büyük tesiri oluyor.

Reid bir taraftan *Berkeley*'nin Misalcilięine; diğer taraftan *Humen* şüpheciliğine muarızdır. Mezhebi batını

tecrübeye ve hissi müştereke dayanır. İnsanın akılesine dair taharriyatı en meşhur eseridir. (1763) Burada tecrübeciliğin lehine hüküm veriyor ve ruhiyatın sahasını tahdit ediyor, mabadettabî görüşleri onun mevzuundan çıkarıyor.

Dugala Stewart ta *Reid* in talebesidir. Ahlâkî felsefeye dair bir taslağın müellifidir. Felsefe, buna göre, batnî hissin hemen ihtibarî bir surette beyan ve ifadesinden ibarettir.

Hamilton, aynı zamanda mantıkçı ve ruhiyatçıdır, Medresenin en kuvvetli mümessilidir. Felsefesi *Reid* in ve *Kant* ın tesiri altındadır.

XVIII ıncı Asırda Fransız Felsefesi

94. Mabadettabî nazariyeler — XVIII ıncı asırda ilk felsefe ile pek uğraşılmıyor. Muhitülmaarifin müessislerinden biri olan *Diderot* bir nevi vahdeti vücut mezhebi müdafaa ediyor. *Helvetius*, *d'holbach*, *Lametrie* eski maddeciliği ayak üstüne kaldırmak istiyorlar.

Muhitülmaarifin idaresine *d' Alembert* te iştirak ediyor. Bu eser, bir ilim abidesidir. Asrın felsefe mezhepleri hizmetine konulmuş bir harp makinesidir. Bunu düşünmek fikri *Chambers* (1)in Londrada bastırması olduğu *Cyclopaediadan* gelmiştir. Bütün yeni zihinliler, dinî ve siyasî noktadan cemiyet hayatını değiştirmek isteyen bütün hür düşünceliler, yeni esasları kurmak ve mazinin itikatlarını ortadan kaldırmak için orada karşılaştılar. Bundan başka fennyata pek büyük hisse ayırdılar. (1751-1772) Mukaddeme, *d' Alembert* tarafından yazıldı. Bu, inkılâbın arifesinde mevcut insan bilgisinin şayanı hayret bir terkibî levhasını teşkil eder, ve bu noktadan XVIII ıncı asır felsefesinin bir şaheseri bulunur. Büyük

(1) *Chambers (Ephrem)* .— İngiliz muharriri, pek muteber olan eseri 1728 de basılmıştır (1680-1740).

âlim, bu mukaddemede, muhtelif ilimlerin menşei ve terakkiyatını tetkik eder ve bunları insanın hâkim olan ruhî kuvvetlerine (Hafızaya, muhayyileye, akla) göre tasnif etmek teşebbüsüne girişir. Bu suretle ruhu beşerin muhtasar surette inkişafını tasvir eder.

95. *d'Alembert* büyük bir muharrirdir, aynı zamanda filozof ve riyaziyatçıdır. Pariste doğmuş ve ölmüştür (1717-1783). Dinde, mabadettabiiye meselelerinde şüpheli bir yol takip eder. Fakat pek büyük bir müsamaha taraftarıdır. Muhitülmaarifin mukaddemesinde, girilen eseri idare eden, tamamen tabii bir felsefe arzeder. İlmî mesaisi, hareket ilminde bir inkılâp vücuda getirmiştir.

96. *Diderot* Pariste ölmüştür (1713-1784) XVIII inci asrın felsefî fikirlerinin en hararetli naşirlerinden biridir. İlk tahsili Cizvitlerin yanındadır. Hayatının ilk safhaları kitapçılıkla geçmiştir. Başladığı Muhitülmaarif iki defa tatile uğrayarak 1751 den 1772 tarihine kadar devam etmiştir. Görenler tarafından kullanılmak üzere körlere dair mektubunu neşrettikten sonra hapse tıkmıştır. 1772 de Rusyaya seyahatte bulunmuştur. Aynı zamanda mütefekkir, muharrir, münakkit, san'atkâr olan *Diderot*, zamanının en dikkati calip şahsiyetlerinden biridir, On sekizinci asrın felesfî arzularını en mükemmel surette hulâsa eder. Allahı inkâr eder, hayatın her suretle hayranıdır, ahlâkı griziyattan ibaret görür. Mektupları asrının zihnî hareketinin canlı ve sadık bir levhasıdır.

97. **Maddeciler**—*Helvetius* Edip ve filozof bir muharrir-dir. Pariste doğmuş ve ölmüştür (1715-1771). Ruh isimli

kitabın müellifidir. Bunda *Locke*un talebesidir. Mutlak ihsasçılığı müdafaa eder; mâbadettabîî meselelerde maddecilik dersi verir. Ahlâkta hotkâmlığın taraftarı bulunur.

d'Holbach ta maddeci ve münkir filozoflardandır. Pariste ölmüştür. (1728-1789) *Tabiat Mesleki* isimli bir kitap neşretmiştir. Doğum itibarile *Almandır*. Pariste yaşamış ve yalnız Fransızca yazmıştır. Eseri maddî ve manevî âleme dair maddeci ve mihanikî bir terkiptir (1770).

*La Mettrie*de maddeci Fransız tabibi ve filozofudur. (1709-1751) *Tıbbî eserlerinden başka ruhun tabîî tarihi, makine insan.. ilâ... kitapları da vardır.*

98. *Voltaire, Buffon, Montesquieu, Tugot, J. J. Rousseau* . — Bunlar, basit bir ruhçuluk mezhebi müdafaa ediyorlar. Bunun en belîğ ifadesi, «Savvalı bir papaz vekilinin mezhebi hakkında beyanatı» isimli eserdir.

Buffon, en meşhur bir tabiat âlimi ve büyük bir Fransız muharriridir. Pariste ölmüştür. (1707-1788) *Tarihi Tabîî müellifidir (1749-1789). Pek büyük bir âlimdir. Muasır keşfiyattan pek çoğunu sezmiştir. Tabiatın devirleri unvanlı eseri, kürei arzın teşekkülüne dair pek derin fikirleri havidir. Burada arzın inkılâplarını tavsif eder, cür'etli faraziyeler ortaya kor. Bunlardan bazıları muasır ilimler tarafından tekrar olunmuştur. Tarihinde üslûbunun esaleti ve ahengi, tavsif itibarile, mukayese kabul etmez bir meharet görülür. İlim noktasından, istidlâl yardımile, bugün bile tabiatçilerin kabul ettiği mühim kanunlar keşfeden hata, hayret uyandırır.*

99. Ruhîyat — *Parme* Dokalığı *İnfant* lerinden birinin mürebbisi olan, rahip *Etienne Bonnet de Candillac* (1715-1780) talebesi için birtakım mühim eserler yazıyor: «Mantık, tahrir san'ati.. ilâh.. bunlardandır. Fakat bilhassa *Locke* e imtisal ederek, insan ruhunun mekanizmasını ihsasçı bir tarik ile izaha çalışıyor. Mezhebi istihale etmiş ihsas nazariyesi ismini almıştır. Çünkü ihsas, muhtelif tesirler altında, dikkat, mukayese, arzu, irade şekillerine kalboluyor ve böylece bütün şahsiyeti teşkil ediyor.

100. İçtimaî felsefe — XVIII inci asrın şerefi cemiyet kanunlarının mütaleasına verdiği ehemmiyettedir.

Ondan evvelki asırda bile, *Fenelen*, rahip *Saint-Piere*, Marki *Argenson* hükûmetin harpçi ve müstebit siyasetine muhalefet etmişler ve gittikçe genişliyen bir hürriyet istemişlerdi.

Montesquieu, Fransanın en meşhur siyasiyat müellifidir. Pariste ölmüştür (1686-1755). (Acem mektupları, Romalıların azameti ve inhitatı, kanunların ruhu) eserlerindedir. Bu son ikisi lisanımıza tercüme olunmuştur. *Bordeaux* parlamentosunda uzun müddet Temyiz riyasetinde bulunmuştur. Sonra Avrupada seyahat etmiştir. Asrının siyaset muharrirlerinin en geniş nazarlısı, ameli tatbikatı hedef ittihaz etmek itibarile en velûdudur. Büyük inkilâbın ilk devrinde bunun ricali üzerinde pek büyük nüfuzu olmuştur. Siyasî ve idarî kuvvetlerin tefriki mebdeni ilk defa olarak tenvir eden odur.

Kanunların ruhu, tarihî, siyasî ve felsefî en mühim eserlerinden biridir (1748). Devrinde pek büyük şöret

kazanmıştır. Ve hukuku ammenin inkişafı üzerinde pek büyük nüfuzu olmuştur. İfadesi vazih, müessir, ekseriya istihzaları pek belîğdir. Bu, milletlerin saadetine iştirak eden, veya felâketine, musibetine vesile teşkil eden muhtelif kanunların ve teamüllerin, milletlerin vücuda gelmesine sebep olan ahvalin, dünyanın simasını değiştiren manevî mebdelerin gözden geçirilişidir. Müellif hükümetlerin mahiyetinde onları canlandıran mebdeleri keşfediyor, Milletlerin ihtiyaçlarıle mezcederek, onları yaşatan veya ayak üstünde tutan kanunları çıkarıyor. İngiliz tarzı bir hükümetin taraftarı oluyor. Cinaî kanunların ıslahını istiyor. Kanunların ruhunda, bir devlet kanunlarının tâbi olduğu maddî ve ruhî şartları tahlil ediyor. Esarete, işkenceye, din namına yapılan zulümlere karşı koyuyor. Her hükümet nev'inin tâbi olduğu mebdeleri göstererek, zulmü korkuya, hükümdarlığı harbin şan ve şerefine, Cumhuriyeti de halkın faziletine bağlıyor, bunların eseri görüyor. Hükümetin kaidelerini tanzim ediyor; teşriî, adlî, icraî üç kuvvetin tefrikı nazariyesini ortaya koyuyor. Medenî memleketlerin ekserisinde kabul olunan usul budur.

Romalıların azamet ve inhitatlarının sebeplerine dair mülâhazaları pek derin bir eserdir. Pek veciz bir surette yazılmıştır. Görüşlerinin kat'iyet ve hikmeti itibarile emsalsizdir. Müellif burada iş başına geçenlerin ve kavimlerin seciyesini, ahlâkını, bütün siyâsî vak'aların sebebini araştırır. Romalıların azametindeki sebebi, hükümdarlarının mevcut şahsî kıymetlerinde, cümhuriyetçi fazi-

letlerinde, âyan meclislerinin itidal ve metanetinde görür. İnhitatı da imparatorluğun hudutsuz surette büyümesinde, uzak yerlerde yapılan muharebelerde, ahlâkın fesadında bulur (1734).

101. *Voltaire*— Fransanın en büyük muharrirlerindendir. Pariste doğmuş ve ölmüştür (1694-1778). Cür'etli ve meraklı bir ruhu, harikulâde yumşak bir üslubu vardır. Cizvitlerin yanında ders görmüş ve kendisine isnat olunan bir hicivden dolayı *Bastille* zindanına atılmıştır. Ondan sonra İngiltereyi ziyaret etmiştir. 1750 de Almanya'ya giderek buradan avdetinde hayatının büyük bir kısmını Ferneyde geçirmiştir. İhtiyarlığının son günlerine kadar mahsul vermekten geri kalmamıştır. Her çeşit yazı yazmış ve hiçbirisinde adiliğe düşmemiştir. Felsefi eserleri, felsefe lûgati ile felsefi mektuplarıdır.

Seciyesinin bazı zayıf cihetlerine rağmen, edebî ve içtimâî nüfuzu pek büyük olmuştur. Dinî müsamehasızlığa karşı pek şiddetli hareket etmiş, haklı gördüğü davaların son dereceye kadar arkasından koşmuştur. Üslûbunun saffeti, zarafeti, nüktesi pek meşhurdur. Bütün eserlerinde deveran eden vicdan ve ferdî hürriyete karşı hürmeti, insanîyetin ergeç terakkisine sarsılmaz bir imanı vardır. Münevver bir istibdadın taraftarıdır. İşkencenin kaldırılmasına, umumî sıhhati koruyacak tedbirlerin alınmasına, içtimâî hayatın ıslahına çalışmıştır.

Felsefi mektupları, 1734 te neşrolunmuştur. Fransada ahlâk ve siyasetinin nüfuzu ilerlediğine delâlet eder. Kezalik hristiyanlığa, Fransanın siyasî müesseselerine,

asrın ahlâk ve fikirlerine karşı bir hicviyedir. Felsefe lûgati, canlı ve kıvılcımlı bir tavırla yazılmıştır. Pek muhtelif mevzuları vardır. Burada felsefe, tarih, edebiyat, herşey bulunur. Bunlar bilhassa hıristiyanlığa karşı tevcih olunmuş bir harp silâhıdır.

Voltaire de *Montesquieu*nün nazariyelerinden ekserisini ele alıyor. Suiistimallere, hurafelere, işkencelere, müfrit cezalara, esarete, hoş görmezliğe, dinde müsamahasızlığa karşı istihzalarını savuruyor. *Montesquieu* Fransız inkılâbının nazariyecisi ise, *Voltaire* onun münakaşacısı, *J. J. Rousseau* da bir hatibidir.

102. *Rousseau* — En büyük Fransız muharrirlerinden biridir. *Génevè*de doğmuştur. (1712-1778) Bir müddei-umumînin yanında kâtiplik, bir hakkâkin dükkânında çıraklık yapmış, sekiz senesini *Madam Warrens*(1)in yanında geçirmiştir. Sonra mürebbilikte, Venedikte sefaret kâtipliğinde bulunmuştur. Parise geldiği vakit, yaptığı bir musiki notasile kendisini tanıtmak istemiştir. İlimlerin ve san'atlerin terakkisi ahlâkı düzeltmiş veya bozmuş mudur? Sualine dair eserile 1740 tarihinde kendini tanıtmıştır. Ondan sonra insanlar arasında müsavatsızlıkların menşesine dair nutku gelir. Daha sonra, *Julie* veya *Heloïse*, içtimaî mukavele, *Emile* veya terbiye isimli eserlerini yazıyor. Son eserinden endişeye düşerek, Fransadan uzaklaşıyor, sekiz sene İsviçre ve İngilterede serseri bir hayat geçiriyor. Zulme uğramak korkusile

[1] *Warrens*— asil aileye mensup bir kadındır. (1700-1762) Filozofu *Charmette*ki evine kabul etmiştir. Onunla aşkı, itirafların en ziyade alâka uyandıran hikâyelerinden biridir.

heyecanlı bir ömür yaşıyor. İtirafı bu devrin mahsulüdür. Parise dönerek sekiz sene daha yaşıyor. Elemlî mükâlemeleri, bir münzevinin hulvaları bu zamanın mahsulüdür.

Rousseau, *Voltaire* ile birlikte, XVIII inci asrın en büyük isimlerinden biridir. *Voltaire*'in gözleri maziye çevrilmiştir. Bilhassa istediği şey suiistimallerin kökünden kaldırılmasıdır. *Rousseau* nazarlarını atıye doğru çevirir. Müstakbel Medineyi bina etmek sevdasında bulunur. Zamanının filozoflarına rağmen Allaha, ruhun bekasına, zamanı geçmekle sukut etmez bir ahlâk kanununa inanır. Mezhebi nikbinliktir ve muhalci fikirlere dayanır, tabiatın cemiyet hayatından üstün olduğuna derin bir imanı vardır. Akıllara hayret verici bir muharrirdir. Pek kuru bir tahlil usulü yerine tabiate muhabbeti, ihtirasla dolu bir belâgati, rüyalı ve malihulyalı bir şiiri koymuştur. Siyasiyatta, terbiyede, Fransız inkılâbının mübeşşiridir. *Convention* devrinde en çok onun düşünceleri revaç bulmuştur.

Belâgatile *Voltaire* ve *Montesquieunün* kudretini tezyit etmiştir. Mubalâğa derecesine varan bir şiddetle zamanının medeniyetini tenkit eder; hayat şartlarının müsavatsızlığına dair nutuk, bu fikrin müdafaasıdır.

103. Eserleri — «İnsanlar arasında müsavatsızlığın menşesine ve esasına dair nutuk» bir nevi tabiat ve cemiyet hikâyesidir. Bu eserde insanlar arasında müsavatsızlığı ve bundan hâsıl olan sefaleti vücuda getiren âmil içtimaî hayatın inkişafıdır davasını müdafaa etmiştir.

(1755) Bu, *Dijon* akademyası tarafından müsabakaya konulmuş bir mevzudur. Mükâfat kazanmamış, fakat müellif kazanan eserlerden pek yüksek bulunmuştur. Kıymeti fikirlerinin esasından ziyade, bunu ilham eden muhayyilenin zenginliğindedir. Bu kitap, Kemal Paşazade Sait Bey tarafından «Fezaili Ahlâkiye» ismile tercüme olunmuştur.

«İctimaî mukavele» sinde devletlerin ve hükümetlerin tâbi olduğu esas fikirleri araştırır. İnsanlar, bir nevi içtimaî mukavele teşkil eden bir müşterek irade ile bir millet halinde içtima etmişlerdir. İçtimaî hayat bu mukaveleye dayanmaktadır. İnsanlar cebir ve kuvvetle fetholunamaz. Onlar bir devletin idaresine ancak hür bir surette onu kabul ile dahil olurlar. Âkitlerden herbirisi kendi hürriyetini cemaate, heyeti umumiyeye terkeder; ve umumî iradenin kendi üzerinde nafiz ve müessir olmasını kabul etmiş bulunur. Bu kitapta millî hakimiyet mebdei sarahaten ortaya konulmuştur. Münakaşa olduğu tarihten itibaren pek derin ve geniş aksîsadalar bırakmıştır. Ve fransız inkılâbının birçok siyasiyatçılarını ilham membaı olmuştur. Maamafih *Rousseau* her vatan-
daşın bütün hukukunu ve bütün kuvvetlerini devlete bırakmasını ister. Hükümeti hemen müstebit bir şekilde tasarlamış bulunur. Onun fert üzerine salâhiyetlerini, tahakkümlerini çoğaltır.

XVIII inci asırda Alman felsefesi

104. Kantın felsefesi — *Emmanuel Kant*, 1724 te Koenigsbergte doğmuş ve 1804 te vefat etmiştir. Almanyanın en büyük filozofu bulunmuştur. Evvelâ müspet ilimleri mütalea etti, tabiiyata, heyete dair müteaddit eserler yazdı. Bunlardan biri “tabiatın umumî tarihi ve kök nazariyesi,, pek büyük bir ehemmiyeti haizdir. (1755) Burada *Laplaceni*(2)kine mümasil bir kevnî faraziye vardır. Fakat en başlıca eserlerinin mevzuu ilmî ve ahlâkî tasavvurlarımızın tahlil ve tenkididir. “Aklı mahzın tenkidi, hulkların mabadettabiiyesine methal, amelî aklın tenkidi, hükmün tenkidi,, muasır felsefeyi sevk ve idare eden esaslı eserlerden bulunmuştur.

105. Aklı mahzın tenkidi — *Kant*ın Mikanizmasını tahlile çalıştığı ilim, yalnız haricî hâdiselerin müşahedesele teşekkül etmiş değildir. İlmin küllî ve zarurî bir

[2] Laplace - Meşhur Fransız riyaziyat ve heyet âlimi. Pariste ölmüştür (1749-1827) bir çiftçinin oğludur. Askerî mektepte riyaziyat muallimliği etmiştir. Polytechnique mektebinin ve muallim mektebinin teessüsüne iştirak eylemiştir. Bilhassa semavî mihanik ile meşgul olmuştur. Halleyin, newtonun, eulerin, d’alembertin, claironun cazibei umumiye neticelerine dair dağınık mesaisini bir yere toplamıştır ve kendi ismine bağlı olan nazariyeyi ortaya koymuştur. Kamerin hareket tahavvüllerine, müşterinin peyklere nazariyesine, kuyruklu yıldızların inhiraline, hareketlerine, cezir ve metlere dair birçok şahsî mesaiyi onlara ilâve etmiştir.

mahiyet alması, tecrübenin mutalarını tasnif ve tertip etmesi için, zihinde birtakım zarurî ve kablî mebdelerin vücudu lâzımdır. Hulâsa, tecrübe bilgimizin maddesini hazırlarsa, Ruh ta bu tecrübenin kalıplandığı sureti hazırlar. Ve bu ikincisi olmaksızın bir şeyi anlamak bizim için imkânsızdır. Bu suretle zihnin kanunlarını eşya kabul etmiş bulunur. Yoksa zihin eşyanın kanunlarını bulmaz, afak enfüse tâbi olur. Hassasiyetin kabli suretleri, yani zaman ve mekân, akilenin makuleleri, aklın mebdeleri, ruhun bu suretini teşkil ederler. Hassasiyetin hatsine, yani zaman ile mekâna, akilenin makulelerine dahil olmak ve aklın nâzım kanunlarının tesiri altında bulunmak suretile ve hâdiseler olarak eşya bize malûm olur. Yani biz eşyayı zaman ve mekân zarfında sezeriz ve onlardan herbirini akilenin makulelerinden birine ithal ederiz ve aklın eşyayı tertip altına alan, tanzim eden kanunlarına göre onları anlarız. Ruhun bilğide vaki olan bu sayinden şöyle bir netice çıkar: Biz eşyayı oldukları gibi bilmek iddiasında bulunamayız. Belki onları yalnız ruhumuzun kanunlarına tebdil etmekle bilebiliriz. Ruhumuzun haricinde olarak bizim bilgimiz için eşyanın yanaşılabilir olan bu hakikatine makulât derler. Hâdisat, düşüncemize kendilerini arzyledikleri şekil ve kıbalde olarak, zavahirden ibarettir. İnsanın ilmi ancak bu hâdiseleri tanıyabilir, asıl mabadettabiye, veya mevcudata, ma'kulata marifet, imkân haricindedir.

106. Kantın misalciliği — Alman filozofunun misalciliği, haricî âlemin bir misalden, sırf zihnin bir mahsulünden ibaret oluşunu tasdikı daha ihtiyatlıdır. Düşüncelerimiz,

ona göre, bir madde ile bir suretten tereküp eder. Madde, haricî âlemin ruhumuz üzerinde bıraktığı intibalarla teşekkül eder. Bir bilgi haline getirmek için ruhumuzun bu madde üzerine koyduğu, bu maddeye verdiği suret, insan düşüncesine mahsus kanunlara tâbidir. Binaenaleyh hassasiyetin suretleri, yani zaman ile mekâna, akılının makuleleri, kemiyet, keyfiyet, nisbet, cihet mefhumları, aklın mebdeleri, ruhumuzun haricî eşyadan almış olduğu intibaların şekillerini değiştirir, ve onları birer mefhum haline getirir. Bu mefhumlar bizim için anlaşılır. Çünkü bunlar düşüncelerin kanunlarına göre bina olunmuştur. Fakat haricî âlemi, eşya ve hâdisatı, olduğu gibi tamamiyle ve sıhhatle ifade etmek iddiasında bulunamazlar. Çünkü bu mefhumlar, ekseriyet itibarile, eşyanın eseri değildir. Belki bizim ruhumuza ait kanunlara göre, tamamen derunî bir sâyin mahsulüdür.

Fakat aklı mahzın sahibi, *Berkeley* ile *Hume* kadar mutlak bir inkârda bulunamaz. Bize zâhir oldukları üzere haricî âleme dair düşüncelerimiz, yani hâdiseler, zarurî olmak üzere tasarladığımız âlemin meçhul hakikatine, bunun ahkâmına göre hâsil olur. Filozof bu hakikate "Ma'kule," ismini verir. Bu "Ma'kule," ilmen ne inkâr ve ne de tasdik olunabilir. Ve hepimizin haricinde olarak, onun mahiyet ve hakikatine dair bir şey bilmeyiz. Fşya mevcuttur, fakat zatî cevheri meçhuldür. Binaenaleyh akıl, nazarî ve mabadettabî hakikatlere doğrudan doğruya erişemez. Tecrübe kabî mahiyette birtakım terkibî hükümleri iktıza ederse de, hassasiyetin suretleri

ve âkilenin ma'kuleleri ancak hâdiseler âlemine nisbetle bir kıymeti haiz bulunur. Binefsihi vücuda, filozofun ma'kule dediği hakikate erişemez. Binaenaleyh, aklı mahız noktasından düşünen cevher itibarile ruh, hâdiselerin mecmuu olarak âlem, nihayet Allah mefhumları, meşru değildir. Daha doğrusu, bunlar, meşruiyetlerini başka sebepler altında kazanırlar.

107. Kantın ahlâkî ikancılığı — Maamafih filozof tanılamaz olduklarını iddia ettiği, ihtiyar, ruh, Allah mefhumları hakkında mülâhazat dermeyan ediyor. İlmî bilgiyi ahlâkî bilgi vasıtasile ikmal etmek cihetini araştırıyor.

Vazife, itiraz olunamaz surette, bizim ruhumuzda mevcuttur. Mecburîdir, küllî ve mutlakdır. Bilâkayıt ve şart yalnız kanuna hürmet fikrile icra olunmalıdır. *Kant* Rûvakîlerin ahlâkında mevcut aklî mahiyeti genişletmiş ve mubalâğalandırmıştır. İnsanların fiillerini mütalea ederek, onların ahlâkî vasıflarını teşkil eden, onlar hakkında hayır ve şer noktasından müsait olan ciheti araştırmıştır. Binefsihi, kendi kendine fiil maddesi itibarile, böyle bir vasfı haiz değildir. Meselâ bir insanı öldürmek fiili gibi pek ağır ve tehlikeli bir fiilî mülâhaza edelim. Bu fiilin kendi kendine hiçbir kıymeti yoktur. Çünkü ahvale göre, kötü olabilir, veya meşru müdafaaada görüldüğü üzere, ne iyi ve ne de fena olabilir, yahut bir masumu kurtarmak, veya vatani müdafaa etmek gibi iyi olabilir. Binaenaleyh ahlâkî vasfı teşkil eden cihet, fiilin suretidir. Yani fiilin icra olunduğu niyettir, onun yapılmasın-

dan evvel, yapan kimsenin tuttuğu ve takip ettiği niyettir.

O halde fiil ne vakit iyidir veya kötüdür? Bir menfaate dayanıyorsa, kötüdür; cömert bir duygunun ilhamile olsa bile, herhangi bir ihtiyacı hoşnut etmek kasdile yapılmış fiil, bir iyi fiil olamaz; meşru olabilir, yani zarurî olarak kanuna uygun gelebilir. Fakat ahlâkî olamaz. Bir fiil ancak kanuna hürmet fikrile yapılırsa, o zaman ahlâkî olur; ahlâka mutabık gelir. Binaenaleyh düşünebileceğimiz tek bir iş varsa, o da, fiil ve hareketimizin neticelerine ait her türlü mütaleadan sarfı nazarla, bizzat vazifeye hürmet olmalıdır.

Bu vazife kanunu, mutlak ve küllî, kayıt ve şarta tâbi olmaz ve âlemsümül bir mükellefiyet fikrile mevzuftur. Bir mutlak emirdir, bir mukayyet emir değildir. Bu kanun şu düstur ile ifade olunabilir: “Daima öyle bir kaideye göre hareket et ki onun bir küllî kanun olmasını istiyebilesin.,”

108. Kant ahlâkının münakaşası — Rûvakilerin ahlâkında olduğu gibi, bunda da görülür ki, fiil bir mücerret ve surî tarz ile mülâhaza olunmuştur. Fiilin amelî neticeleri ve bizi ihata eden menfaatler göz önünde tutulmamıştır. Kanuna itaat etmek niyeti haricinde herşey ne hayırdır ve ne de şerdir denilebilir mi? Hayat ölüme, ilim cehalete tercih olunmaz mı? Emrolunan fiiller kendi zatında hiçbir kıymeti haiz değilse, o halde hezeyandan veya taassuptan ilham almış herhangi bir fiile de böyle ahlâkî bir vasıf veremez miyiz? O halde ahlâk keyfi olmaz mı?

Filozof ahlâkî fiile bir gaye, bir mevzu vererek, Mezhebinin pek nazârî olan kısmını tadil ediyor. Bu gaye, insaniyete hürmetten, insana bizzat kendi nefsimizde ve diğer kimselerde olarak hürmetten ibarettir. "İnsan kutsiyetten pek uzaktır. Fakat insanın şahsiyeti binefsihi mukaddes olmalıdır. Bütün hilkatte neyi istersek ve neye gücümüz yeterse, onu kullanmak hakkımızdır. Ancak bu hükümden insan müstesnadır. Her insan binefsihi gaye gibi muamele görmelidir." Bu, mutlak kıymeti ve kendine has bir haysiyeti haiz bir vücut varsa, o da yalnız insandan, daha doğrusu insaniyeti teşkil eden zatî vasıflardan ibarettir demektir.

Böyle bir vazife bazı şartları iktiza eder. *Kant* bunlara âmeli aklın mevzuaları diyor. *Schiller* (1) « mecbursun, mükellefsin, binaenaleyh kudretin vardır » diyordu. İhtiyarsız, hâkimsiz ve müeyyidesiz vazife yoktur. Binaenaleyh vazifenin mevzuaları: Allahın vücudu ve ahiretin vücududur. Allah, ahlâkî fikirlerin vücudu zarurî ve vacip olan bir zâminidir, onların bir koruyucusudur. Ahlâkî kanunun bir mebdei, varlığının bir sebebi olmak lâzımdır. Onun bir vazı bulunmak icap eder. Allahı, şüphesiz keyfî surette şunu veya bunu emreden bir zalim gibi tasarlıyamayız. Belki ahlâkî kanunun sebebi, onun hakikati, onun kemalidir. Her türlü kötülüklerin iyiliğe kalbolması ve yükselmesi onun eseridir. Diğer cihetten her kanun için bir müeyyide zarurîdir. Böyle bir kuvvet olmazsa kanunun cereyanı ve devamı kesilmiş olur.

[1] Schiller - Müra: Mustafa Namık, bediiyat, 66

Kezalik fazilet ile saadet arasında ahengi kuvveden fiile çıkaracak, her fazilet sahibini mes'ut ve bahtiyar edecek, ona fiil ve hareketlerinin karşılığını verecek bir âdil hâkim lâzımdır. Binaenaleyh Allah, o kanunu koyacak ve tatbik edecek bir vaznı kanun ve bir hâkim gibi tasarlanmıştıdır. Ahlâkî fikirleri bütün şumulile kavriyabilmek için, bunlar birer zarurî şarttır. Binaenaleyh *Kant*, ilmen ispat olunamaz dediği mebdeleri ahlâk namına tesis etmiş oluyor.

109. Kantın talebesi— Alman filozofları üstadın bu son ikancı cephesini bilhassa tevsî ettiler. *Fichte*, *Schelling*, *Hegel*, *Schopenhauer* bu yakalanamaz ma'kulenin mahiyetini bina etmek teşebbüsünde bulundular.

Fichte Berinde ölmüştür (1762-1814). *Kantın* talebesidir. *Schelling*ın üstadıdır. Mezhebine müteali misalcilik derler. Mutlak benlik, buna göre, hâdiselerin haricindedir; bütün şeniyetin kendisinden zuhûr ettiği, filinde muhtar, yani kayıt ve şarta tâbi olmaz bir mebdedir. İlmin mukadderesi, ahlâk mezhebi, hâkim ve mühim eserlerindendir. 1808 de Alman millete nutukula, Prusyada millî ruhun uyanmasına sebep olmuştur.

Schelling (1775 - 1854) senelerinde yaşamıştır. Enfüsî misalcilik mezhebinin sahibidir. Yegâne hakikat, buna göre, benlikten, ben dediğimiz mefhumdan ibarettir. Tabiat felsefesine dair fikirler; müteal misalcilik mezhebi; insanın ihtiyarına dair araştırmalar, başlıca eserlerindendir.

110. *Hegel*— Berinde ölmüştür (1770-1831). En mühim

eseri mantık ilmidir. Vahdeti vücutçu mezhebi, *Kant*tan, *Fichte* ile *Schelling* den gelir. Alman ruhunun tekâmülü üzerinde pek büyük nüfuzu olmuştur. Bu felsefeye «mutlak misalcilik» derler. Çünkü bu mezhebe göre, mutlak vücut misalden, sırf düşünceden, mantıkî tecritten ibarettir. Bu mutlak vücut, lâyetegayyer değildir. Tahavvül kabul eder. Evvelâ sırf, yani katıksız ve gayri maddî düşüncedir. Sonra sırf düşünceden hariç bir vücuttur. Bu da tabiatten ibarettir. Düşünce sonra kendi kendine geliyor, kendine şuur peyda ediyor, düşünen ruh oluyor. Herne mevcutsa aklîdir, Maku-lâttandır. Çünkü misalin mutlak mantığının bir teza-hürüdür. Tarih, misalin, vücudu mutlakın, zaman zarfında inkişafıdır. Muzaffer olan kuvvet, hakkın, hukukun timsalidir(1). Mezhebin zatî esasları bunlardan ibarettir. Düşün-
cenin yürüyüşü, (Vücudu mutlakın inkişafını iade ve tekrardır), *Hegel*e göre, üç merhaleden geçer. Bunlar da müddeâ, nakızı müddeâ, terkiptir. Misal, tabiat, düşünen ruh gibi.

111. Schopenhauere (Arthur) —Dantzigde doğmuş ve Francfortta ölmüştür (1788 - 1860). *Fichte* nin, *Schelling* in, *Hegel* in hasmıdır. En meşhur eseri irade ve istihzar olmak itibarile âlemdir. (1819) Filozof, burada, hâdise olarak mülâhaza olunmuş âlem (Zihin nazariyesi) ve ma'kule olarak düşünülmüş âlem (İrade nazariyesi) arasındaki farka dair nazariyesini beyan eder, her mevcut olan şey, ancak bir nefse nisbetle birşeydir. Bina-

(1) Müra: Müstafa Namık, Ahlâk, Sah. 54-58

enaleyh nefsin âlemi, istihzarlardan, haricî âlemin zihnizmizde bıraktığı suretlerden ibarettir. Fakat filozof, bundan başka, bir ma'kulenin, bir mutlakın vücudunu da düşünüyor. Bunu da zihinden ayrılmış ve müstakil bir iradede, kuvvet mefhumunda görüyor.

Bütün mezhebini istihzar ile irade veya kuvvet mefhumu üzerine bina ediyor. Âlem, ancak zihinde bir istihzar, bir suret olmak üzere anlaşılabilir. İrade bu hâdise âleminin bir mefhumudur, dayanacağı bir noktadır. Bu irade yaşamak istemek arzusile kendini izhar eder, fakat insanın bu cehti ıstırapla birlikte bulunur. Hayat şartlarının büyük bir cazibe ve edebî meharetle idare olunan bedbin tahlilidir ki filozofa pek büyük bir şöhret kazandırmıştır. İstıraba deva olarak, iffet ve riyazet tavsiye eder. Bunlar da kendisini Hindin Nirvanasına götürür. Ahlâkı merhamet esasına dayanır. Bu da mevcudatın mahiyet itibarile ayniyetine şuurdan, onların bir asıldan gelişini kabulden hâsıl olmuştur.

Bilâkis *Auguste Comte* ile müspetçiler, Fransada, Alman filozofunun, *Kantın* ilk tenkitçi ve şüpheci cephesini inkişaf ettirdiler.

112. Auguste Comte. hayatı ve eserleri— En Büyük filozoflardandır. Aynı zamanda riyaziyat âlimidir. Pariste ölmüştür. (1798 - 1857) Müspetçiliğin müessisidir. Müspet felsefe dersleri, müspet siyaset mesleği XIX uncu asrın en mühim eserlerindedir. *Muasır ilmin nazariyesini* vücuda getiren ve içtimaiyatı kuran odur. Enfüsü terkib, müspetçi ilmühal de eserlerindedir. 1845 tarihinden itibaren, felsefesinden bir insaniyet dini çıkarmaya çabaladı

Müspet felsefe derslerinde (1830-1842), ilk illete dair nazariyatın yerine, kâinat hakkında tertipli ve müspet bir fikir koymak ister. Eser, bundan başka, esasî ilimlerin dikkate şayan bir tasnifi (1) ve muhtelif ilimlere ait tariklerin pek derin bir tetkikini ve tenkidini de havi bulunur. —Müspet siyaset mesleği (1851-1854), içtimaiyatı, siyasiyatı, dini ihtiva eder. Bunlar, filozofun nazarında, müspetçiliğin esasıdır ve ilimlerin felsefesi, buna ancak bir methaldir. — İlmihal mezhebin tamimi ve hulâsa suretinde ifadesi için yazılmıştır (1852).

113.Comte'un mezhebi—Müspetçiliğin bilavasita ve bilvasita mübeşşirleri bilginin izafiyeti nazariyesile *Kant*-tır. İçtimai fikirler itibarile de, *Montesquieu*, *Condorcet*(2) ve bilhassa *Saint-Simon*(3) dır. *Comte*, bu son zatın esas fikirlerinden istifade etmiştir. Felsefe, bu mezhebin müessesine göre, müspet olmalıdır. Yani mahiyete, cev-

[1] Müracaat: Mustafa Namık, mantık, S. 33-36

[2] Marquis de condorcet - Meşhur Fransız Feylesofu, riyaziyat âlimidir. Terreur devrinde idamdan kurtulmak için zehir içerek ölmüştür (1743-1794) âlimler encümeni danişinin daimî kâtibi idi. Zindanda insan ruhunun terakkiyatı hakkında bir tarihî levha taslağını yazmıştır. Âlim, muharrir, aynızamanda siyaset adamıdır. Ruhunda canlılık, kabiliyetlerinde çokluk vardır. İnkılâpçı olmak itibarile Kırallık müesseselerine karşı pek kin göstermemiştir, belki ilmin verdiği bir kanaatle inkılâba taraftar olmuştur. Bu da insanîyetini gayri mahsur surette terakki edeceğine imanından geliyordu.

[3] Saint-simon - Fransız Feylesofudur. Pariste doğmuş ve ölmüştür. (1760-1825) XIX inci asrın ilmî mesaisine methal, Avrupa cemiyetinin yeni baştan teşkili, sanayi, yeni hıristiyanlık eserlerinin müellifidir. Kendisine ve talebesine nazaran insanîyet «her fert kabiliyetine, her kabiliyet eserlerine göre» bir silsilei meratibe tabi olmalıdır. İçtimai husumetin yerine umumî bir iştirak kaim olmalıdır: miras mülkiyet kalkmalıdır; Devlet servetlerin sahibi olmalı ve iş âletleri ihtiyaçlara ve kabiliyetlere göre taksim olunmalıdır.

here, ilk illete dair nazariyeler içinde kaybolmamalıdır, kâinat hakkında, vahdeti haiz, cüzleri yekdiğerine bağılı ve tertipli, müspet bir şekle yükselmelidir. Muhtelif ilimler, ilâhiyatçı veya mevhum, mabadettabiacı veya mücerret, ilmî veya müspet üç saffhadan geçmiştir. Muhtelif ilimler mütezayit mürekkebiyet ve mütenakıs külliyyet esasına göre tasnif olunur. Bunlar da sırasile: Riyaziyat, Heyet, Tabiiyat, Kimya, Hayatiyat, İçtimaiyattır. Bütün ilimler, tedricî surette, içtimaiyata doğru teveccüh eder. İçtimaiyat iki kısma ayrılır. İçtimai muvazeniyyat, ferdi, aileyi, cemiyeti; İçtimai kuvaniyyat, cemiyetlerin inkişaf kanunlarını, yani üç hal kanununu mütalea eder (1).

Mabadettabiiye cephesine gelince, biz, hiçbir haricî hakikati bilâvasıta tanıyamıyoruz. Hattâ böyle birşeyden bahsetmek bile faydasız ve tehlikelidir. Bizim için yalnız hâdiselerin mütaleasile ve tasnifile iktifa etmek lâzımdır. Çünkü bizim ilmimiz hâdiseleri bilmekle mahduttur. Diğer ilimler tarzında içtimai hâdiseleri izah etmek ve bütün ilimleri umumî bir tasnif altında toplamak suretile yalnız bu ilimleri büyütebileceğimizi, fakat mevcudatın mabadettabiyesine imkân olmadığını söylediler.

Bu Müddeâ *Humun* hâdiseciliğine yaklaşır. Fakat müspetçilik, «âlemde hâdiselerden başka birşey yoktur.» müddeasını tasdik etmez. Yalnız bizim hâdiselerden başka birşey bilemiyeceğimizi ve bilinmez bir hakikatin tavsif ve tarifini araştırmak faydasız olduğunu söyler.

Son

[1] Mûra: Mustafa Namık, mantık, S. 141